

AZ

IK-ES IGÉKRŐL.

JOANNOVICS GYÖRGY

L. TAGTÓL.

(Felolvastatott a M. Tud. Akad. 1875. május 31-kén, folytatólag június
21-kén és deczember 13-kán tartott üléseiben.)

BUDAPEST, 1877.

A M. TUD. AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ-HIVATALA,

(Az Akadémia épületében.)

AZ IK-ES IGÉKRŐL.

(Felolvastatott a M. Tud. Akad. 1875. május 31-kén, folytatólag június 21-kén és december 13-kán tartott üléseiben.)

ELSŐ RÉSZ.

A Révai és Versegly közt vívott harcz nem fejezte be végképen az *ik*-es ragozás-szülte vitákat. Megújította a harczot Riedl Szende: »Van-e elfogadható alapja az *ik*-es ragozásnak?» című értekezésével, a melyet a tisztelt Akadémiában 1872-ik évi április 22-én, és folytatólag június 3-án, 27-én, 30-án olvasott fel. E munka végén, saját nézetei kiegészítéséül, számosabb tételt idéz Takács Istvánnak hozzá beküldött kéziratából; csillag alatt pedig fölhívja figyelmünket Magyarházi művecskéjére. (Uj nézetek a magyar nyelv szerkezetéről. I. szám. »Őszinte figyelmeztetés az *ik*-es igék divatos ragozásának alytalanságára.« A II. számban függetlenül: »Újra az *ik*-es ragozás.« 1873.)

Riedl a szóban forgó ragozásnak elvetését indítványozta értekezésében. Ő is, társai is vérmes reményeket tápláltak föllépésük sikere iránt. Takács ezt mondta többek között: »Csak valamelyik tekintélyesb írónk föllépése szükséges, és példaadása, mely szerint e sajátságos ragozást művében mellőzi, futó-tűzként fog az irodalomban is elterjedni.« Magyarházi erősen hitte, hogy »még mielőtt az 1873-ik év leáldozik, az ő táboruk sokkal nagyobb lesz, mint az *ik*-es ragozáshoz ragaszkodóké.«

E szép remények megghiúsultak. Még eddig egy ismeretes író sem mellőzi e ragozást; ellentáborról e szerint szó sem lehet. Szomorú jelenségnek is tartanám nyelvészetünk mezején, ha egy-két dolgozat megjelenése, minden beható vizsgálat nélkül legott ilyen eredményt szülne.

E felszólalások nem maradtak visszahatás nélkül: Az »Ellenőr«-ben (1873. márczius 7.) egy névtelen írónak — a »Tanügy«-ben pedig (1873. áprilisi, és 1874. februári füzetek) Steiner Zsigmondnak a Magyarházi és Riedl munkáit czáfoló bírálata jelent meg. — Az Akadémiában 1873-ik évi márczius 24-én Barna Ferdinánd tagtársam értekezett e tárgyról, védelmére kelvén az *ik*-es ragozásnak. — 1874-ben Szarvas Gábor foglalkozott e kérdéssel. »Az *ik*-es ragozás kérdése« című cikksorozatban (Nyelvőr. III. köt.) tisztelt tagtársam becses adatokat szolgáltat e részben; földerítvén a kérdésnek nem egy homályos pontját; ítélete azonban nem kedvez a szóban forgó ragozásnak. — A »Nyelvőr« azóta folytonosan közöl ide vonatkozó adatokat.

Riedl-t időközben kiragadta körünkől a halál. Ő már nem védheti művét a támadások ellenében; és én mindamellett is síkra szálllok e mű ellen. Tehetem ezt annál is inkább, mivel a tudomány csarnokában ejtett szó az egész tudományos világ tulajdonává, és bírálata tárgyává lesz. Hozzájárul még az, hogy többen magukévá tették Riedl Szendének a fenforgó tárgyban elfoglalt álláspontját.

Az *ik*-esek ragozása csak az egyes számban, és a következő tizenhárom esetben tér el a többi igékétől.

Jelentő mód; jelen idő.

Vár-ok, vár-sz, vár. Lak-om, lak-ol, lak-ik.

Történeti múlt.

Vár-ék, — vár-a. Lak-ám, — lak-ék.

Jövő idő.

Várand-ok, várand-asz, vár-and. Lakand-om, lakand-ol, lakand-ik.

Parancsoló, illetőleg foglaló mód; folyó cselekvés.

Vár-j-ak, vár-j, vár-j-on. Lak-j-am, lak-j-ál, lak-j-ék.

Óhajtó mód; folyó cselekvés.

Várn-ék, — várn-a. Lakn-ám, — lakn-ék.

E tizenhárom eset közül csak magát a jelenidőbeli *ik*-et nem támadják meg; a többi fölött pálczát törnek. Az e ragozás ellen intézett főtételek im ezek:

1. Az *ik* nem képző, hanem rag; nem lehet tehát befolyása a ragozásnak többi eseteire.

2. Az igeragozás különböző rendszereinek a kulcsát nem kell a személyragok különböző hangtani alakjaiban keresni.

3. Az *ik*-esek elsőszemélyi *m* ragja, azonos lévén a tárgyi ragozás kifejezőjével, sérelmet ejt a nyelv szabatoságán.

4. Az *ik*-esek külön ragozása általában véve nem fődöz jelentésbeli különbséget.

5. E külön ragozás éles ellentétben áll a közhasználattal. (A 4. és 5. tétel Szarvas Gáboré).

Áttérek most a kérdés érdemére. A magyar igék ragozás tekintetében három főcsoportra oszlanak. Az első csoportbeliek — áthatók és bennhatók, — a jelentőmód jelen idejének egyes-számú harmadik személyében kifejező nélkül állanak; pl. *áld, küld, vár, kér, áll, ül, futos, keres, szakad, mozog*. A második-csoportbeli, csekély számú, szintén átható és bennható igék *n* kifejezővel állnak; de ez a kifejező, a *vagy-on, va-n* igék kivételével, a többinél mellőzhető; pl. *tész-én, vész-én, hisz-én, visz-én*; *jö-n, mégy-én, nincs-én, lesz-én*; vagy *tész, vész, hisz, visz*; *jö, mégy, nincs, lesz*. A harmadik csoportba eső, alapjelentésükben mindig reflexiv, vagyis az alanyra visszaható, visszatérő igék *ik* kifejezővel állnak; pl. *esz-ik, isz-ik, alusz-ik, feküsz-ik, munkálkod-ik, esedez-ik*.

A csupaszon, meg a kifejezővel álló igék között az a szembeötlő különbség van, hogy míg amazok ragozása a rendes utat követi (*vár-ok, vár-sz, vár-ék, várj-ak* stb.), addig emezeké elhagyja a rendes utat; pl. (az *n*-esek) *van, vagy-on: vagyok, vagy, valék, volnék, leszek, legyenek, lennék, lenni* — *visz, vívék, vigy, viend, vinne* stb. — Az *ik*-et az *sz* közbevetésével fölvevő igéknél is hasonló rendhagyás mutatkozik ugyan (*alu-sz-ik, alu-v-ám, alu-d-jam* stb.); de az *ik*-esek sajátlagos rendhagyása a személyragok működésében áll: *ráz-ok, áz-om; ráz-a, áz-ék; rázz-on, ázz-ék* stb.

Az *ik*-esek, szorosan véve, csak olyan rendhagyó igék, a minők, haszinte más formában, a *hiszen*, *lészén*, *viszén* stb. *n*-es igék. Nem értem tehát, hogy támadhatta meg Riedl ez igék külön ragozását többek közt a német *binde*, *band*, *gebunden*-féle ragozásról vett hasonlóság alapján is? »Volt Németországban idő,« — azt mondja, »midőn az ilyen igehajlítást: *binde*, *band*, *gebunden* szabályellenesnek, rendhagyónak tartották csakis azért, mert pl. *loben* így hajlítottatik *lobe*, *lobte*, *gelobt*. S ennek daczára még sem győzhetett az az elmélet, mely szerint a *binde* igét is így kellene viszonyítani: *binde*, *bindete*, *gebindet* stb.«

Hiszen ez épen mellette szól az *ik*-es ragozásnak; mert a német *band*, *gebunden* rendhagyó formának a magyar *csalód-om*, *csalód-ol*, *csalódj-am* stb. felel meg; a szabálynak procrusteszi ágyába szorított *bindete*, *gebindet* formával pedig a Riedl-féle *csalód-ok*, *csalód-sz*, *csalódj-ak* stb. váгна össze, ha az ő elmélete győzne. Megjegyzem itt még, hogy »rendhagyó« nem annyi, mint: »szabályellenes.« *Band*, *gebunden* rendhagyó, de nem szabályellenes. R., mint látjuk, összetévesztette e két fogalmat.

A följebb elsorolt támadó tételek tárgyalását hadd előzzék meg a szóban forgó ragozásnak hétszázéves múltjára vonatkozó fontosabb adatok. Ki fog ezekből tűnni az, hogy némely *ik*-es igének régebben más volt az alakulása; hogy egyik-másik elpártolt az *ik*-től; míg más igék viszont átpártoltak hozzá; másfelől azonban kétségtelenné lesz az is, hogy maga az *ik*-es ragozás nem változott, hanem érvényben maradt a századok hosszú során át egész a mai napig.

Szarvas Gábor nem vonja kétségbe múltját e ragozásnak; mondja is, hogy az *ik*-es ragozás kezelésében a régi irodalom, a Révai leszármaztatta szabályhoz, a *keresztesz* alakot leszámítva, vas következetességgel ragaszkodott. De már Riedl tagadja, hogy akár régebben is fennállott volna az *ik*-esek és *ik*-telenek közt az a szoros választófal, melyet a magyar nyelvészet a kétségtelen tények közé iktatott. Szerinte »az *ik*-es ragozás félreértésen alapúl.« Mondja ezt Takács István is, mégpedig e homályos szavakkal: »e ragozást nem más, mint valamelyik régi író félreértése szülhette.«

Magyarházi szerint »mondva csinált« ragozás ez. Lássuk, milyen volt ez a »mondva csinált« ragozás?

Bécsi Codex. A nyelvemlékek sorát legrégibb iratunk, a »Temetési Beszéd« a következő adatokkal nyitja meg: »Gye mondoa neki, mérett nöm *enneik.*« (*ennék*) — »Ki napon *émdöl* az gymölcstöl.« (*eendel*) — »és *evék* stb.« — »*halalot evék*« — »*Haraguvék* Isten.« E mondat: *halált evék* már azért is különös figyelemre méltó, mert tárgyesséttel kapcsolt *ik-es* ragozást tüntet föl, melynek e vitában fontos szerep jutott.

Czech Codex. Ennek régibb adatokat szolgáltató »Ve-gyes irataiból«: Sigmond király idejebeli eskü. (1387—1437.) »Én — — *eskesz-em* stb.« — A sajó-sz.-péteriek végzése (1403.) »*tartozz-ék*; ha pedig *történn-ék* stb.« — Hunyadi János kormányzói esküje. (1446.) »Isten szent teste te vég napodon idvességre úgy *méltolj-ék* stb.« — Az *ik-telenek* jelenidőbeli második személye mindig *sz-szel*: »semmit elleuo nem *tész*, sem *tetesz.*«

Tatrosi másolat. (1466.) Több *ik-es* ige a maitól különböző alakban; pl. *állap-ik*, *megfélem-ik*, *villám-ik*, *vigasz-ik*, *tet-ik* stb.; ma: *állap-od-ik*, *megfélem-l-ik*, *villám-l-ik*, *vigasz-tal-ód-ik*, *tet-sz-ik* stb. — Jászai Pál »Észrevételeiből«: Az *ól*, ma *ül* helyből mozdulást kifejező képzővel alakuló középigék szenvedő alakban is szerepeltek; pl. *bátorol*, *bátoroltatik vala*, *confortabatur*; *bövöl*, *bövíttetik*, *abundabit*, és így tovább: *dicsővöltessék*, *meghaboroltaték*, *turbata est* stb. — A mai *ügyekezik*, *ügyekszik* régies alakja *ügyehedik* vala. Szintilyenek: *vénheszik*, *hírheszik*, *estveheszik*; ma *vénhedik*, *hírhedik*, *esteledik*.

Ik nélkül: *asz*, *hajol*, *omol*. *Oszol-nak* csak szenvedője fordul elő: *megosztatik*, *dividitur*. *Ik* nélkül *es* *pluit*; *ik-kel* *esik cadit*. »és *ese* tüzet és bűdös kénesőt ményből« (*pluit*). E. »tűz és kinkű *esék*« (*cecidit.*) — *Ik-kel*: *ebéllik*, *vacsorálík*, *jelenik*, *vépik* (*lép*). — Maga az *ik* váltakozik az *ik-kel* (zárt *e*) »meg nem *aluszék* = *non exstinguitur*; »*eszék*, *iszék* = *manducet et bibet*. — *Alszik*, *fekszik* mellett van *alusz-on*, *feksz-en* is; de a ragozás mégis ez: *alusz-om*, *alusz*, *alusz-on*, vagy *alusz-ék*, v. *alosz-ik*; *alv-ék*, *elalodj-ék* stb. Csak az

alusz második személy tér el a szabálytól. *Fekszén* is *ik*-esen ragozva; de a »Ferencz Legendában« előfordúl ez is: »*betegwl fekwk, infirma iacui* (Nyelvőr I. köt. 413. l. Szarvas G.) A második személy *l*: *ügyekcz-el, csudálkoz-ol, lak-ol* stb. Az *ik*-teleneké *sz*: *kérdesz, nész, lész, tész, keresz*; talán csak egyszer *keressz*.

A Révai nyelvtanában elősorolt írók műveiből, az *ik*-esek és *ik*-telenek egymás mellé állításával: Pázmán: *Megjelen-em, dicseked-em*; *szól-ok, örvend-ek*. Komjáthi: *Megnyugodj-am*; *megvidámulj-ak*. Telegdi: *Lak-ol*; *épít-esz*. Maros-Vásárhelyi: *Gondolkodj-ál*, hogy ne *tévelegj*. Pázmán: *Fohászkodj-ál*, *imádkozz-dl*; *írj, olvass, énekelj, hallgass*. Lépes: *Megmosd-ék, megszün-ék*; *meghal-a*. Tinódi: *Lakn-ék, forgódn-ék*; *szolgáln-a*.

Négyszáz magyar levél (Szalay Ágoston »Leveles Tára« 1504—1560.) — E levelek írói, — köztük még törökök is, — nem vesződtek a nyelvtani hibátlansággal; nem éltek az irodalom nyelvével; mégis azt látjuk itt, hogy még a magyartalan tollú levelezők sem vétnek az *ik*-es ragozás ellen. Föltehetjük tehát, hogy ez a forma karöltve járt a közhasználat-tal. Csak a szokatlanabb alakokból iktatok ide egynéhányat: »*izentel wolt ennekem, hogy az ffldektql eltylogyam.*« — »*myhelen megh iüwenk az csatarul, azonnal megh főkelesedek*« (*a ló*) — »*ream zekellek*« (*egy csákánynyal* — tehát *szökell-ik.*) — »*meddyglen az en dolgomis joban meg nem köteleznek*« (*köteleznék.*) — »*es ha hertelen zallasa tertenneyek Zygethnek.*«

Ik-telenek: *Betegesz, bomol, romol, oszol, hazud, meges*: »*mely szőlő meges uramnak más szőlejével.*« — Kétféle ragozása a *lakik*: »*Jakab uram oth lakek Komarba*« — »*somha nem twdom ky lakyon reytha.*« — Szintilyen a *válik* is: *walnek k*: - *med elqt megh, meligknek volna job igassaga*« — »*hogy az had ked fele waljon.*« — A parancsoló mód másodszemélyi ragjának mellőzésével: »*Kedwybe ergkgy lenni.*« De ugyanott *tprekgyel* is áll. — Ezek valóban számba sem vehető eltérések. — Az *ik*-telenek másodszemélyi ragozása következetes: *adj, végy, tégy, tész, tőts, elegéts, elegétesz, hajtasz, térendesz* stb. — A levelek címzetén többnyire az *ad*

szenvedője áll: Ez lewel *adassek*; néha *adassyk*, *adassik* stb. E gyűjteményt nem azért emeltem ki különösen, mintha az *ik*-esek ragozása tekintetében elütne az ama-korbéli többi nyelvemléktől. Hasonló szabatossággal találkozni a Czech- és Münchener Codexnek is ugyancsak a 16. század végéig terjedő vegyes tárgyú irataiban, a melyek közt magán-levelek, menyegyzőre, keresztelőre hívók s több effélék szerepelnek.

Gyöngyössi István műveiből. »Mars-sal társalkodó murányi Venus« (1664). E költeményben, — a jelenidőbeli egyszerű *ik*-es formát (*alszik*, *fekszik* stb.) ide nem számítva, — hatvan különböző *ik*-es alak fordul elő, mindvégig szabályosan ragozva. *Ik*-telen ragozásúak: *elvál*, *vágy*, *úsz*, *kimúl*, *bújdos*: »Hanem magasra *vágy*, olyakra közelget, stb.« — »Ezzel *elvál* tőle, s visszatér Fűlekre.« — »Nyugodjék meg szívem, ki *úsz* sok *habokat*.« — *Ik*-telen ragozást gyaníttatnak még ezek: *romolhat*, *omolnak*, *oszolnak*, e helyett: *romolhatik*, *omlanak*, *oszanak*. — Kétféleképen ragozva: *tünne*, *történne*, *futamodna*, *megnyíl*; és: *eltünék*, *történék*, *történnek*, *futamodék*, *kinyílnék*. — A már akkor is kétségtelen *ik*-ességű *történik*, *futamodik*, *nyílik* igéknek itt elsorolt, továbbá a *kelletik*, *illik*, *nevelkedik* igéknek *kellessen*, *illene*, *nevelkedjen* alakjai szabálytalanok.

Zrínyi Miklós műveiből: »Zrínyiász«.

» — — egy szép török gyermek

Ura hagyásából az házba *belépék*.«

»Miért *panaszkodjam* — — ?«

»Böven *kedveskedel* — — «

»Nem láttam semmi jót, kibem *megnyughatnám*.«

Nem találtam nyugovást, kibem *bízhatnám*.«

»Osztan *emlékezzél*.«

»Kemény szívű atyám, mit *kegyetlenkedel* ? —

Mennyire *bővölködöl* te keménységgel. «

»És bár *öltözzék* rettenetes formára — «

»Eleiben *tünék* Gábrriel, szárnyával — «

Ik-telenül ragozva: *elvál*, *romol*.

»Hogy tüled *elváljak* örökös üdővel — «

»Végső órákon is az török *romoljon*.«

Kétféleképen ragozva : *félemlik, ugrik.*

»Egész török tábor gyorsan *megfélemlék* — «

»Ha én halál előtt oly igen *félemlék.* — «

»Azért gyorsan *ugrék* ő jó karabulra — «

»Jó lovára ismég mint evet *fölugra.*«

Az (én) *féleml-ek*, és (ő) *fölugr-a* alakokat erős licentiának tartom. Különben szabatosan kezeli Zrínyi Miklós az *ik-es* igéket versben és prózában. — Ugyan-e szabatosságra találunk Szalárdy, Listi, Eszterházy Miklós és Cserei munkáiban is.

Jegyzet. E ragozás, Révai szerint, a 18-ik század közepe táján kezd romlani. Beállhatott a romlás már korábban is; csakhogy kevesebb észrevehetően.

Faludi Ferencz prózai műveiből. »Nemes ember« című munkája elején; szabályos formák : *verődöm, ragaszkodom, kérődjem; gyanakodol, szándékozol; szokjál, hirtelenkedjél.*

Verseiben *ik-telenül* van ragozva *múl* :

»Rút forgó szél indúla, — Tsak álom volt, *elmúla.*«

Szabálytalanok : *kiváncozok, ki ne kopnék* (én); *bizzon, rozsdásodjon.*

Csokonai műveiből. A »Dorottyához« való előbeszédben; szabatos formák : *emlékezem, ragaszkodom, szándékozom; öntetessék, elaludjék, álmodjék. Ik-telenül* ragozva : *meg-egyezz : (személy)* »a ki az én felírással és mesémmel *meg-egyezne*«, vagyis : *egybevágna.* — Szabályellenes : *elundalodjon.* Más dolgozataiban is találni több ilyen nem szabatos alakot.

Bessenyei György. »A Philosophus«-ból való következő töredék az akkori jogászok latinos beszédét, és a köznyelv pongyolaságát tükrözi vissza; pl. *macerálódok; evidententer executiálttathatik.* A többi szabatos alakokkal szemben állnak : *méltóztasson, tartozna, rejtegettesen* (szenvedő), *elaludjon, kételkedhetne* — továbbá : *Hallgassék* bácsi; ne *ne vessék; akár kicsiny legyék* az ember; ne *búsuljék* kend stb.

Szintúgy találunk több-kevesebb szabálytalanságot báró Orczy Lőrincz, Ányos Pál, gr. Teleky József, Péczeli József, Baróti Szabó Dávid költeményeiben is. Ezzel együtt járt az *ik-telen* formának a szabálytól eltérő ragozása : *hozol, leszel, keresel, vigyázhatol* stb. De ez eltéréseket, — a költőnek a

kötött formára való figyelését nem is említve, — gyakran merő hanyagság szülte. Egyazon *ik*-es igét hol szabályosan, hol szabályellenesen ragozza az illető író. Megesett ez még Révain is, midőn »A kikeletről« című verseiben (1783) így talált írni: »Itt vagy-e már? — — — — — halál! s *elviszel* úgy-e tehát?«

Más tekintet alá esnek Verseghy Ferencz és hívei. Már ezeknél elvi eltérés születtjei voltak az olyan alakok mint: *bízzon, játszék (én)* stb.

Verseghy Ferencz. »Ajánló levél 2. Horatiusnak.«
 »Életölő veszedelemből új fényre *ocsódjon*.« — A válogató.
 »Széllel jól nem *lakhatok*.« — Klárikához. »De tiszta szívből *osztozok*, Ha veled *lakhatok*.« — Szentesiné. »Mely már vissza viszi ősi jószágába, Hogy ott *letetessen* nemének sírjába. —

Lehetetlen, hogy ne *szomorkodjak* vélek —

Már két esztendeje, hogy vele *kínlódom*,

S megorvoslásával hasztalan *bajlódom*.«

Im ebben az állapotban vette át ez ige-idomot a jelen század. Hogy e ragozó szabályokat századunk elején nem követték szigorúan, kétséget sem szenved. Tanuló-koromban dr. Csaszor orvost magasztalta előttem tanítványainak egyike-másika az *egyék, igyék, alhatom, csudálkoznám* stb. következetes használatáért. De másfelől kétségtelen az is, hogy Révai diadalával e ragozás csakhamar visszanyerte uralmát.

Századunk irodalmáról még csak annyit jegyzek meg, hogy még sietve dolgozó hirlapíróink sem igen vétnek a szóban forgó szabály ellen. A Riedl-idézte költeményekben előforduló szabálytalan formákkal száz annyi szabályos alakot tudnék szembeállítani. Arany János annyira megy a szabály követésében, hogy még a szokatlanul hangzó *bán-ol*, és ehhez hasonló formákkal is él. »Elvadúlsz, *elzüll-öl* az apai háztól.« Im ez éppen nem kényelmes ejtésű szót használja ő »Toldy« harmadik énekében, csak hogy a szabály ellen ne vétessen. Hasonló szabatoságot találunk többnyire Petőfi verseiben is; pl. »Ha *távozám* stb.« »Természet! még te is *gúnyolódoz*!«

»Oh én nagyon *borzasztót álmodám.*« — Kazinczy Ferencz műveiben találni ugyan eltéréseket a szabálytól, pl. *nyúljon*, (*nyúl-lik*), *eltűne, érjen meg (érik)*, *telhet, teljen* stb.; van ott ingadozás is, pl. *történjék* mellett *megtörténjen*; *dolgozom* és *dolgozhassak*, *bízom* és *bízok*; de az *ik*-esek legnagyobb részét ő is szabályosan ragozza.

Régi nyelvészeink munkáiból a következő adatokat idézem:

Corpus Grammaticorum (Toldy Ferencz).

Erdőssi János. 1539. Az *ik*-es ragozást a »Genera verborum« között csak a szenvedő formában adja elő, végig ragozván a *szeret* igének külszenvedőjét: *szerettet-em*, *szerettet-el*, *sz—ik* stb. — *Szerettet-im*, *sz—il*, *sz—ék*; és így tovább: *szerettetem jövődre*; *szeretessél*; *Vajha szeretetním* stb. — A »Formae verborum« közt van egy középigés példa: *Lecturio olvasni gondolkodom*. Az *olvas* igének második személye *olvas-sz*.

Molnár Albert. 1610. Itt a »deponensek« közt *örizik*, *tuakodik*, *bánkodik*, *kevélkedik*, *születik*; az »absoluták« közt az *él*, *ül*, *lehel* stb. mellett *eszik*, *iszik*, *fázik* igék szerepelnek. Az *iszik* igének különös schémája van: *iszik*, *iszol*, *iszom*; *igyék*, *igyál*, *igyam* stb. stb. *Ivánk*, *innánk* helyett *ivók*, *innók*. A »verba anomalia in en« között ott van *eszen* et *eszik*. (235. l.) — Különös figyelmet érdemel a következő tétel: »Ad frequentativa pertinent desiderativa in *hatnék* et *hetnék*, ut *alhatnék* dormiturit; *ihatnék* bibiturit; *ehetnék* esurit; *vizelhetnék* micturit.« (Az utóbbi *ik*-telen; mégis *ik*-et vesz föl ez esetben.) Molnár megemlékezett e népies formáról.

Geleji Katona István. 1645. Az *ik*-telenek második személyét szabatosan megkülönbözteti az *ik*-esekétől: *Ások*, *ás-sz*; *vések*, *vés-sz*; *vadászok*, *vadász-sz*; *halászkok*, *halászk-sz* stb.; *hozok*, *hoz-sz*, *fűzök*, *fűz-sz*. — Az *ik*-esek szabatosan ragozva: *tetszék*... *ragasztanom*« — *ügyekezzék*, *illenék* stb.

Pereszlenyi Pál. 1682. »De Radice Coniugationum« alatt azt mondja t. közt: »In verbis Neutris, quae tertiam personam habent in *ik*, facies pro radice tertiam personam fictam, abiecto *ik*, ut: *Játzom* ludo stb.« Az *ik*-es ragozást részletesen magyarázza, s több oldalról fejtegeti; végigragoz-

ván az *imádkozik, emlékezik, alszik* igéket. Megkülönbözteti a *romlik, omlik*, igéket a *romol, omol*-tól. Emezek első személye *roml-ok, oml-ok*; amazokat személytelen igéknek tartja, a melyek, e szerint, csak a harmadik személyben élnek. (499. 506. l.) — A *múlik, válik, botlik, fénylik, tündöklök* második személyét *sz-szel* ragozza: *múl-om, múl-sz; vál-om, vál-sz; botl-om, botl-asz; fénl-em, fénl-esz* stb. »Sic tündöklöm splendo etc.« (500. l.)

Tótfalusi Miklós. »Ratiotinatio de Orthographia.« (1683.) 1697. *Ik-es* alakokat idéz, u. m. *törvénykezem, kevélyedem, hidegedem, erősödöm; bosszankodjál; fázzék, haragudjék, ragaszkodjék*. Magyarázza is az igék különböző képződését, a héber *Kal* és *Pichel* formák hasonlósága nyomán: »Quamquam non omnia flectuntur in utraque forma, sed quaedam tantum in *Kal*, ut: *vigadok*; et quaedam tantum in *Pichel*, ut: *Fekszem* etc.« — Az *ik-telenek* 2-ik személye: *olvas-sz, ás-sz, hoz-sz*.

Tsétsi János. 1708. »Observationes Orthografico-Grammaticae.« Regula IX. »a *szeret* amat, fit *szeretek* stb. — — ab *Eszek* vel *eszem* edo, *iszom* bibo, fit *ettem, ittam, egyél, igyál, enni, inni*, — — *nyerelkedem*.« — Az *ik-telenek* második személyének ragozása: *tanítasz, rontasz, mondasz, kérdesz; Mondj, rettegj, olvass, mutass, szeress, taníts, ronts, írgalmazs*. Az *sz* végűek: *léssz, téssz, véssz*.

Az ezek után megjelent nyelvtanoknak tárgyunkra vonatkozó tételei Révai nyelvtanában olvashatók (II. kötet, 929—931. lapok.) Bőjthi Antal (1790. és 1794.), Szentpáli István (1795), Transilvanica Societas Hung. (1796.). Ezek a nyelvészek is elődeik nyomán teljes szabatossággal taglalják a szóban forgó kérdést.

Révai Miklós. 1806. Caput III. »De verborum indeterminata forma secunda, ab erroribus hodiernis vindicata.« II. köt. 885. — A leggondosabban szerkesztett kivonat is csak halványan tükrözné vissza e jeles nyelvész fejtegetéseit. Én itt a következő két tétel idézésére szorítkozom: »Ubi-cunque Hungari incolunt, numero quamlibet exili; ubique audiuntur hae locutiones quotidianae, e communi usu antiquissimo: *ehetném, ihatnám*, deinde et hae: *kenyeret eszem*,

vizet iszom ; ehetnék, ihatnék a jámbor.» (1007. l.) — Az *ik*-nek *ik*-telen igékhez tapasztásáról mondja: »Auditur hoc vitium cumprimis in imperativo vel ex eorum ore, qui cultiores haberi volent: járják, menjék oda; állják, jöjék ide; ennyit reggyék belőle; keveset szólják.« (938.) —

Igy volt ez még a 40-es években is. Fiatal jogászoktól, orvosnövendékektől stb. magam is hallottam ilyeneket. És itt jónak tartom megjegyezni, hogy még e helytelen ragozás is közvetve a szabály mellett szól; azt mutatja ugyanis, hogy a parancsoló módnak harmadszemélyi *ik*-je a nyelvben meglevő forma, a melyet a pongyolaság, vagy pajkosság máshova ragaszt, mint a hova kellene; mint ha valaki nem balra, hanem jobbra kötné fel a kardját. Ez is nemde csak azt mutatná, hogy *vis el nek* kardot az emberek.

Az *ik*-es ragozás ellen írt művekből (Verseghy »Epi-toméja«, »Debreczeni Grammatica«, Frank Ignác »Vég-és védszó« című dolgozata, melyet Barna Ferdinánd ismer-tet,) semmit se idézek. Hogy az *ik*-es igéket *ik*-telenül rago-zák, nem szükség példákkal igazolnom.

Igy vonúl ez alak végig a hétszázéves irodalmon, ritka gonddal és következetességgel ápolva; mégis azt mondják róla R. és társai, hogy »félreértésen alapúl«, hogy »mondva csinált ragozás.« Egy olyan forma, mely, a népköltemények, népmesék s egyéb adatok tanúsága szerint, a nép ajkán is él, egy régi furfangos író szeszélyének köszönné létét? Külö-nös ötlet!

Vizsgáljuk most az ellennézetűek egyes tételeit:

Az *ik*-es ragozás elleneinek I. tétele.

»Az *ik* nem képző, hanem rag; nem lehet tehát befolyása a ragozásnak többi eseteire.«

Azon kezdem, a mi Riedl értekezésének legutolsó tétele. Ezzel ő »az egész kérdést«, — saját kijelentése szerint, — »hegyére állítja.« »Mi tulajdonképen ez az *ik*? — — »Az *ik* szótag nem képző, hanem rag; és pedig sem több, sem kevesebb, mint az egyes számú harmadik személy ragja; sem több sem kevesebb mint testvére, vagyis jobban mondva, talán unoka öcsce az *en* ragnak, az ilyenekben: *leszen, teszen, veszen*, stb.

stb.« — így kiált fel Riedl, és hozzáteszi, hogy »épen ez képezi a kérdésnek lényegét; s az általa újra megindított hadjáratnak kulcsát.« Szarvas Gábor szerint is személyrag az *ik*. Magyarházi szerint nem is lényeges elem, hanem toldalék.

A tisztelt értekezőkhöz csatlakozva, én is azt mondom: Nem képző az *ik*. De ebből épen ellenkezőjét következtetem annak, a mit ők következtetnek belőle.

Szarvas Gábor cikksorozatának e pontot tárgyazó része (Ny. III. k. 347. l.) teljes világosságot vet az *ik* működésére. Kijegyeztem belőle »per summos appices« a következőket:

1. Párhuzam az *n* (*on*, *én*, *ön*) és az *ik* között. Az igék, a melyekhez az *n* járúl, ezek: *vagy-on*, (*va-n*), *mégy-én*, *jöv-ön* (*jö-n*), *lész-in*, *hísz-en*, *visz-én*, *vész-én*; a régi *feksz-én*, *alosz-on*, *ész-én*; a tájsházabeli *fű-n* (*fűv-on*), *fű-n* (*fűv-ön*), *ré-n* (*rév-én*), *bé-n* (*bév-én*), *dő-n* (*küdön* = *kidül*). — A történeti múltban is néhány ige: *lé-n* v. *lő-n* (*löv-én*), *té-n* v. *tő-n* (*tév-én*), *vé-n* v. *vő-n* stb. Végre a kötő-mód folyó cselekvésében az *ik*-telenek mind: *írj-on*, *nézz-en*, *hass-on*, *leggy-en* stb.

2. Az *ik* nagyjából bizonyos meghatározott képzőkhöz csatlakozva jelenik meg; pl. *béresked-ik*, *dohosod-ik*, *igér-kez-ik*, *csalód-ik*, *bimbódz-ik*, *fehér-ik*. De itt nem az *ik* eszüközi a jelentésváltozást, hanem a képző, a melyhez az *ik* csatlakozik (*béres-ked-ém*, *igér-kez-él* stb.); épen úgy, mint ez *ik*-telenekben: *csavar-og*, *teker-ig*, *dug-úl*, *vén-ül*, az *og*, *ég*, *ül*, *ül* képzők.

3. Azon nem számos esetben is, melyben az *ik* érezhetően megváltoztatja az előbb nem-reflexiv ige értelmét, pl. *old*, *old-ik*; *tör*, *tör-ik*; *hall*, *hall-ik* stb. — ez csupáncsak az egyes harmadik személyben fordul elő, és így a többi személyre legkisebb hatása sincsen; pl. Az *edények* könnyen *törnek*; és: A *cseléd*ek sok *edényt törnek*.

4. Nagyot nyom, Szarvas G. szerint, Riedl-nek is abbéli ellenvetése, hogy az *ik* maga nem alkot igetőt, és csak az egyes harmadik személyben járúl az igetőhöz.

5. A *tör-ik*-féle igéknél a kótségtelenül érezhető belszenvedő jelentés úgy tapadhatott az *ik*-hez, hogy a nyelv a belszenvedés exponense nélkül álló ez igékhez oda csatolta a

kezdetben más működést végző, de utóbb már henyén álló *ik-et*. Ez az *ik*, többnyire reflexív jelentésű igékhez csatlakozván, idővel magához ragadta azt a befolyást, maga gyakorolta azt a hatást, a mely valósággal a képzőnek vala kifolyása; és így a nyelvérzék, mindinkább megerősbulván e tévedésben, az *ik-et* magán álltában is felruházta a félreértésből neki tulajdonított erővel.

6. A *lak-ik*, *sav-ik*, *ok-ik*, *víg-ik*-féle denominatív igék-nél a jelentés - változás egy lekopott képzőre vezetendő vissza.

7. Budenz eddigi nyomozásai mind az *on-t*, *én-t*, mind az *ik-et* mutató névmásoknak tüntetik fel. — Mindezek nyomán az *ik*, Szarvas G. nézete szerint, nem képző; még a harmadik személyben is csak látszólag az.

Egyetérttek vele. A »Nagy Szótár« szerint: »A képző mindig valamely új fogalmat ölt a gyökbe, illetőleg a törzsbe, s mint új szónak alkotója, a nyelv birodalmát terjeszti.« — Én is így fogom fel a képző működését. A képző új szónak alkotója; okvetetlen szükséges tehát, hogy a megalkotott új szó a további képzésben és a ragozásban is megtartsa új alakját, vagyis hogy képzőjének legalább lényeges része maradjon meg vele, mint új értelmének kifejezője, és így alakjának is érezhető kiegészítője.

És ez így is van valósággal. E szóból *gond*, lesz: *gond-os*, *gond-atlan*, *gond-talan*, *gond-ol* stb. *tanul*-ból lesz: *tanul-ó*, *tanul-ás*, *tanul-atlan* stb. Így a ragozásban is *hitel*-ből lesz: *hitel-em*, *hitel-ed* stb.; *borít*-ből: *borít-ok*, *borít-asz*, *borít-unk* stb. — Módosul ugyan, sőt rövidül is a képző nem egyszer. Egyik-másik kiugratja önhangzóját; pl. *ál-om*; *ál-m-os*, *ál-m-atlan*; *ál-m-om*, *ál-m-od* stb; *for-og*: *for-g-ás*, *for-g-at*; *for-g-ok*, *for-g-unk*. De megtartja, mint látjuk, mássalhangzóját; nem tűnik el tehát.

Ezzel szemben mit látunk az *ik*-ben? *Es-ik*-ből nem lesz: *esik-ő*, *esik-és*, *esiket-len*, hanem lesz: *es-ő*, *es-és*, *es-etlen*; *alsz-ik* ragozva: *alsz-om*, *alsz-ol*, *alsz-unk* stb.; nem pedig: *alsz-ikom*, *alszik-ol*, *alszik-unk* stb. Az *ik* eltűnik legott, és csak a harmadik személyben áll elő ismét: *alv-ék*, *aludj-ék*, *aludn-ék*; *alhat-ik*, *alhatn-ék*, *szökhess-ék*, *szökhethn-ék*; úgy mint az *n*:

áldhass-on, verhess-en; — vagyis szembetűnőleg érvényesíti személyragi természetét.

Révai majd paragogicum-nak (toldalék), majd pronomen-nek, majd formativum-nak (képző) nevezi az *ik*-et. Kresznerics szótárában ott találom ugyan az *ik*-et azok közt a »Rag-szók« közt, a melyek — szerinte — »az anya-szót nem hagyják meg a maga nemében, hanem általváltoztatják stb.;« de, egypár eset kivételével, az *ik* a tőtől szemlátomást elütő kicsiny betűkkel van oda iktatva; (*ASZik*, *ESZik* stb.) mintha Kresznerics is a képzőtől különböző teremtetést látna benne. Fogarasi, Szvorényi nyelvtanai, és »a Magyar Nyelv Rendszere« útmutatásai szerint képző az *ik*. Ihász nyelvtanában nincs a képzők közt. A Nagy-Szótárban is a személyragok közt foglal helyet (Előbeszéd. 155. l.) — A szótárnak illető czikkében is csak úgy áll az *ik* mint: »a közép- kül- s belszenvedő igék egyesszámú harmadik személy-ragja«; és ez így is van.

Az *ik* tehát nem képző. Mi következik ebből? Az-e, hogy a külön *ik*-es ragozásnak már most nincs létjoga? E ragozásnak éltetője ilyenformán csak az *ik*-nek állítólagos képzői szerepe volna, — egy pusztá elmélet, a mely, mihelyt hibásnak bizonyúl, legott semmivé teszi mindazt, a minek alapjául szolgált? Nem uraim! E ragozásnak más az alapja; ez ama nyelvtény, melynél fogva e ragozás, egész nemzeti könyvtárunk tanúsága szerint, a múltban is élt, jelenleg is él irodalmunk mindennemű termékeiben. Ime mindenekelőtt ez ad létjogot a szóban forgó ragozásnak. Ilyen ténynyel szemben mit bizonyít az, hogy e ragozás eszközlőinek egyike, tudnillik a harmadik személy kifejezője nem képző, hanem rag?

Kár volt ily nagy készüléket mozgásba tenni olyasminek a megdöntésére, a mit senki se állított; a mit a tudomány színvonalán álló nyelvészet nem is állíthat. Hol van nyoma annak, — a mit Riedl mond, — hogy nyelvészetünk az igének visszatérő jelentését mindig az *ik*-től teszi függővé? Ki állította valaha, hogy az *ik* még ott is, a hol elő sem fordul (*alszunk*, *fáztok*, *törnek* stb.), kifejezője a reflexiv jelentésnek? Az *ik* nem más, mint a harmadik személy kifejezője; épen olyan, a milyen az *n*, és a határozott tárgyra mutató *ja* illető-

leg *i*: *tész-én, vagy-on; vár-ja, kér-i, — alsz-ik, fekszik*. Hogy van benne reflexiv értelem, kitetszik az *érez, érz-ik; hall, hall-ik; tör, tör-ik; zúz, zúz-ik*-féle jelentésváltozásból. Budenz szerint is »valószínű, hogy az *ik* egy *magá* jelentményű reflexiv névmásnak a maradványa, melynek megfelelőit még találni a rokonnyelvekben.« (Ugrische Sprachstudien. Pest. Aigner 1869.) Ez a minősége alkalmassá teszi arra, hogy az alanyra visszaható középigék tőjéhez ragadjon. Ámde ezért épen úgy nem »parancsol a többi személyragnak«, a mint nem parancsol nekik az *n*, vagy a tárgyi ragozásnál a *ja*, illetőleg *i*. Az *ik* csak jelzi azt, hogy a mely igék tőjéhez ő járúl, azok ragozása bizonyos esetekben különös utat követ.

Ha a magyar igeragozásnál a jelentő mód jelen idejének nem harmadik, hanem első személye volna a kiinduló pont, akkor a középigék *m*-jét érné az a szemrehányás, hogy ő parancsol a többi személyragnak. Ekkor így állna a szabály: A mely igének minden esetben, és így a tárgyra nem-mutatás, vagy határozatlan tárgyra mutatás eseteiben is *m* az elsőszemélyi ragja, annak a második személye a tárgyatlan ragozásban *l*, harmadika pedig *ik* ragot vesz föl; pl. *vergőd-öm, vergőd-öl, vergőd-ik* stb. *Bort isz-om, — isz-ol, — isz-ik* stb. Változtatna-e ez az *ik*-es ragozás schémáján? — Látni ezekből, hogy a mit az *ik*-es ragozás ellenei az *ik*-ben támadnak meg, nem az ő kizárólagos sajátága; az csak természetes kifolyása annak a szorosabb viszonynak, mely az egy különleges teendőt végző, és ennél fogva külön csoportozatba való személyragok között szükségképen fönnáll. Romba dől e szerint mindaz, a mit Riedl a középigék külön ragozása ellenében az *ik*-nek nem-képzői voltából következtet.

A képző határozza el rendszerint, hogy a ragok melyike ragadjon az illető ige tőjéhez. Az *ik*-es ragozás tehát ez oldalról sem marad támasz nélkül; mert az *ik* nagyobbbrészt határozott jellemű képzőkhöz csatlakozva jelenik meg; és így ezek határoznak az *ik*-esek ragozása dolgában is. Ez igékben tehát *csalódik, bimbózik, fehérlik, béreskedik, dohosodik, ígérkezik* az *ód, ódz, l, ked, od, kez* középige-képzők a ragozás intézői. A viszonyítás módját a középigeragozásnak a schémája mutatja

ki: *Csulód-om, bimbódz-ol, béresked-ém, dohosodn-ám, ígérkezend-em, csalód-ék, ígérkez-n-ék* (ö) stb.

De az *ik* a középigeképzők segítségével, saját fegyverével is sikeresen harczol a szóban forgó ragozás mellett. Ha áll az, — áll pedig kétségtelenül; még az ellenfél sem tagadja, — hogy az *ik*-nek ragtársa, az *n* jogosan tölti be szerepét a tudvalévő három időnek harmadik személyében (*vagy-on, lesz-én; lő-n, tő-n; írj-on, nézz-én*), akkor kérдем, mi alapon tagadhatjuk meg ugyanezen jogot az *ik*-től amaz ismeretes négy időnek harmadik személyében? Mi joggal szoríthatjuk meg ezt a személyragot a jelentő mód jelen idejére akkor, a mikor ragtársának, a különben is — a *vagy-on, van* alakokat ide nem értve — csak permissive szereplő *n*-nek tágabb térfoglalása ellen legkisebb kifogást sem teszünk?

Érvényes tehát a következő öt alak: *lakik* (ez úgy sincs megtámadva); *lakék, lakjék, laknék, lakandik*. Ámde ekkor hogy férnek össze ímezek: *ö lakék, laknék*, és: *én lakék, laknék!* Ez a kettő egyazon módban és időben összeférhetetlen. Ez már érthetővé teszi az első-személyi *m* ragnak e két esetben való működését: *ö lakék, laknék; én lakám, laknám*. Ezekkel szemben pedig nem is képzelhető, hogy a többi módnak és időnek első személyében mindamellet is *k* szerepeljen, így: *aluvám, aludnám*; és ezek mellett mégis; *aluszok, aludjuk, alvandok!*

A külön *ik*-es ragozásnak kérdésben forgó tizenkét esete közül, mint látjuk, kilencz eset már magával az *ik*-nek személyragi szerepével is igazolható. Állítólagos képzői működésével e ragozásnak egy mozzanatát sem lehetne igazolni.

A mondottakból kiviláglik, hogy az *ik* személyragi természetének érvényre jutása nemhogy aláásná, sőt ellenben nagyon is megszilárdítja alapját az *ik*-es ragozásnak. Azt mondom tehát én is Szarvas Gáborral: Riedl egészen helyes nyomot követett, midőn a következő kérdést állította fel: »Mi tulajdonképen ez az *ik*, képző-e vagy rag?« — Csakhogy boldogult tagtársunk »hadjáratának ez a kulcsa,« az én szerény nézetem szerint, nem nyitotta fel a vitás ragozásnak romba döntésére szolgáló fegyverek táráát.

Az ik-es ragozás elleneinek II. tétele.

»Az igeragozás különböző rendszereinek a kulcsát nem kell a személyragok különböző hangtani alakjaiban keresni.« (Riedl.)

Riedl hosszasan fejtegeti a magyar személyragok kérdését. Az egésznek veleje ímez: »A *k*, *m* az első személyben, az *sz*, *l* a másodikban, az *n*, *k* a harmadikban, nem jelentenek se többet se kevesebbet, mint az ige által kifejezett fogalomnak az illető személyre vonatkozását. Ennél többet nem szabad keresni bennük; már pedig Révai elmélete az átható és át nem ható, a cselekvő és szenvedő igék ragozása közti különbséget épen és úgyszólván egyedül a személyragok phonetikai különbségében keresi.«

Keresni nem keresi ott senki. Az igék különböző alapjelentését, és ennek kapcsában különböző neveiket is, magától értetődleg, a képzők, jelesül a világos értelmű képzők határozzák meg. De az alapjelentés, meg az igenem megváltoznak gyakran új képző segítsége nélkül is. Mi tünteti föl ekkor e lényeges változást? Épen csak az illető személyragok; még pedig nem egyszer a képzők világos értelmének ellenére; pl. *búsúlok* (bennható); *elbúsúlja* egész idejét (átható); — *iskolába jár*; *járod* a tánczot; — *mit okoskodunk?* ezt *okoskodod* ki szavaimból; — sok edényt *törsz* (átható); *megtöröl* te korsó (középigé); — esküt *szeg*; szép szónak nem *szegik* szárnya; — *halljon*, *hallasson* (*vkí vmit*); *hallják*, *hallassék* (*vmi*); *leiratna* velem valamit (míveltető); *leiratnék* a jegyzőkönyv (külszenvedő).

Ha tehát azt mondja Riedl, hogy: *írok* = *scribens ego*, *írtam* = *scribens fui ego*; *írsz* = *scribens tu*, *aluszol* = *dormiens tu* stb., azzal még semmit se bizonyít; mert pl. *lát-ok* annyi ugyan mint *videns ego* (határozatlan tárgyesettel, vagy még a nélkül is); de már ez: *lát-om* nemcsak annyi mint *videns ego*, hanem a. m. *videns ego illum*, *illam* stb. *hallj-on* = *audiat*; *hallj-ék* = *audiatur*. — Kétséget sem szenved e szerint, hogy a magyar személyragok nem ritkán többet jelentenek az igékben rejlő fogalomnak »csak az illető személyre vonatkozásánál,« és hogy ekkor alaki kifejezői az igék különböző jelentéseinek és neveinek. Hogy az *ik*-es igék személy-

ragjainak jelentés-különböztető sajátsága szűk korlátok közt működik; hogy a tárgyi ragozásnál szereplő ragokéhoz képest valóban parányinak mondható, az nem változtat a kérdés lényegén; mert itt nem egyik vagy másik személyragnak különvett szerepléséről, hanem az összes személyragok sajátságairól van szó.

Ennyit a személyragok feladatáról általánosságban. Vizsgáljuk most külön-külön az *ik*-es igéknek *m* és *l* ragjait:

Az első személy *m* ragjának jelentése tiszta és átlátszó; működőre tág. Ragad ő névhez, raghoz, névhatározóhoz, ígéhez egyaránt; az első személylyel kapcsolván egybe az illető beszédrészt: *ház-am, vel-ém, alatt-am; kér-ém, várta-m, fekszem, alsz-om, nézn-ém, jutn-om*. — Az első személy ragja az ugor nyelvekben is rendesen *m*; egy-két esetben *n*. (Budenz. Ugrische Sprachstudien). — Eredete fürkészhetőbb, jelentése átérthetőbb az *ik*-telen igék első-személyi *k* ragjáénál. Eme *k* raggal a magyar nyelv, Budenz szerint, majdnem egyedül áll rokonai között. Csak a zürjén-votjákban találni még ilyen ragot, t. i. első személyre mutató *g*-t, de már csak a tagadó igénél (zürj. *og*, votj. *ug*).

Az *ik*-es ragozás ellenei az *m* ragnak mellőzését, s a *k*-nak általánosítását sürgetik. Riedl elmékedéseinek főmozzanata az, hogy a személyragok egymástól független egyének. Az egyik nem gondol a másikkal. Ebben igaza van. Nem törődnek egymással. De annál inkább törődött velük egykor, a forma-alkotás és fejlesztés korában, maga a nyelv a végre, hogy mindegyikük megfeleljen a maga különleges feladatának. Ha mármost ott látjuk az igék egy részénél a harmad-személyi *ik*-et, »a *maga* jelentésű reflexiv névmásnak e maradványát,« nem tévedünk talán, ha a vele egyazon időben együttálló első-személyi *m*-ről is azt tesszük fel, hogy nem ok nélkül foglal helyet éppen a reflexiv értelmű igék szűkebb ragszoportozatában.

Azt mondja Riedl: »Ezen (*m*) ragra nézve semmi kiváltságra sem tarthat igényt az *ik*-es igeragozás.« — Ez úgy van; de a másokkal közös birtoklás nem kiváltság. Az *m*-nek több-féle szerepe van. E rag, habár leginkább a tárgyi ragozásnak szolgál (*várom, várám, várnám* stb.), mégis ott van a

tárgyatlanak is múlt idejében: *vártam* (*valakit* v. *vmit*). De ott van még, a többi személyek ragjaival együtt, a személyragos infinitívusban is: *várnom* (*várnod*, *várnia* stb.); sőt haddan ott volt az állapotjegyzőben is: *kit én te zolgálo lahod mégsmèruém* (ma: *megešvervén*), *élfuték q tollók.*« (Bécsi Cod. 30. l.). Ha mármost ott látjuk e ragot az elsoroltam különböző esetekben, bátran kérdehetjük, miért ne szerepelhetne ugyanennyi joggal az *ik*-es igéknél is?

De legtöbb figyelmet érdemel itt az óhajtó mód jelenidejének ama *hatnám*, *hetném* alakja, mely a szabad akaratot korlátozó, ösztönszerű cselekvést tükrözi vissza. Molnár Albert, mint láttuk, különösen kiemeli nyelvtanában. Révai Miklós is megemlékezik róla. A Nsz. is fejtegeti e formának sajátosságait. A harmadik személyből indulván ki, ezeket mondja: »*Hatnék*, magas hangon *hetnék* igerag, az óhajtó módnak egy különös alakja, mely eredetileg némely természeti szükség szülte vágy kifejezését jelentette, mit annak szenvedő, vagy *ik*-es alakja is igazol még oly igéknél is, melyek különben nem *ik*-esek stb.« — Taglalja a kérdésnek ezt a részletét Barna Ferdinánd is értekezése 31. 32. lapjain. Az *ik*-es ragozás ellenei hallgatnak róla.

Pedig ki ne ismerné ez igazán népies kifejezéseket: *Ehetném*, nem *ihatnám*. Nagyon *alhatnám*. — Ez a forma tudvalévőleg, az *ik*-telen igék országába is át-átcsapong; pl. Jó kedvem van; *tánczolhatnám*. *Sírhathnám* búbanatomban. *Disznót ülhethném* (Szabolcsban. Nsz.). — A nyelv hümora, a népélcz olykor még névszóhoz is csatolja; pl. Nagy benned az »*úrhathnámság.*«

Ez a *hatnám*, *hetném* nem támadhatott úgy, mint az *ik*-es ragozáson kívül eső, magában álló alak. *Ehetném*, *ihatnám* mellett, visszatérő jelentéssel az első személyben okszerűen nem élhettek *ennék*, *innék*, és így tovább *eszek*, *iszok*, *egyek*, *igyak* alakok. E formának ősi, és egyszersmind természetes talaja is csak az *ik*-es ragozás lehet. Más a *sírhathnám*, *danolhatnám* stb. Ezek nem zárják ki a többi módok és idők első személyének *k* ragját: *sírnék*, *sírjak*, *sírok*, *sírhatok* stb.; mert az *ik*-telen ige a tárgyatlan ragozásban csak rendkívül fogadja a rá nézve idegen *m* ragot; míg az *ik*-es ige rendesen

veszi föl; mert vér az ő véréből. (A harmadik személy, magától érthetőleg, *ik*-es: *alhatnék* az öcsém. *Szophatnék* a csecsemő. Tájédivatosan így is: *ihatnék*-ja van; *szophatnék*-ja volt; *mehetnék*-je van; *lophatnék*-ja volt a jó madárnak. Többsben: *ihatnánk*, *ehetnétek* stb. —; *alhatnánk* volt; *mehetnék-jük* volt stb.).

Ennyit az első személynek *m* ragjáról. E rag, véleményem szerint, egyedül és kizárólag jogosult tényező az *ik*-es igék körében. Visszatérek rá a 3-dik tétel tárgyalása alkalmával.

Következik az *l*, a második személy ragja. Budenz J. és Szarvas G. kutatásai azt az eredményt szolgáltatják, hogy a magyar igék második személyének valódi ragja az *l* (*ol*, *él*); ellenben »a második személybeli *sz* (*vév-sz* = *vész-sz* = *vész*) nem személyrag, hanem frequentativ képző, a mely, miután a személyrag *l* mellől épen úgy mint a *vagy*-, *még*- igékben lekopott vala, idő folytával ez elkopott rag szerepében kezdett működni.« (Ny. III. köt. 70. l.) — Budenz szerint: »a szó közepén, vagy végén álló egyszerű ugor *d*-t a magyar nyelv számos esetben *l*-vé változtatta.« Továbbá: »a második személyt jelelő magyar *l* kétségtelenül *d*-ből lett *l*-vé.« (Nyelvt. Közl. X. k.)

Tény az, hogy az *l* a második személy ragozásának csaknem egész terét foglalja el: *ír-ál*, *írt-ál*, *írn-ál*, *írj(-ál)*; *álmod-ol*, *álmod-ál*, *álmodt-ál*, *álmodn-ál*, *álmodj-ál*; míg az *sz* az igéknek csak egyik nagy részénél szerepel; és itt is csak a jelentő mód jelen idejében, és a végzett jövőben: *ad-sz*, *kap-sz*, *dob-sz*, *ver-sz*, *lát-sz* stb.; *hozand-sz*, *jövend-sz*, *menend-sz*, *látandsz* stb. De tény az is, hogy ez az *sz* azóta, hogy írott adataink vannak, az itt jelzett szűk körben személyragképen működött és működik. — A gyakorlat terén szerzett eme »*jus quaesitum*«-át meg nem dönthetjük többé.

E két ragot Riedl a dissimilatio kérdésével kapcsolatosan tárgyalja. Értekezésének eme részében azt igyekszik kimutatni, hogy a dissimilatio, mint egyenes ellentéte az assimilatióknak, a magyarban is fontos szerepet játszik: *dal*-ból *danol*; *Anton*-ból *Antal*. Ezekkel: *adalék*, *száزالék* stb. szembe ál-

lítja ezeket: omladék, menedék stb.; és így tovább: adakozik, szövetkezik stb. és: okoskodik, kezeskedik stb.

Mondja azután, hogy nyelvérzéke mindannyiszor fellázadt, valahányszor ilyen szóalakokat kellett hallania, vagy éppen a nyelvtan alapján elmondania: *olvasasz* v. *olvassz*, *leszsz*, *teszsz*, *veszsz*; és e mellett *romlol*, *bomlol*, *oszlol* stb.« — »Hallotta e dalt: Nézz rózsám a szemembe, Mit *olvasol* belőle? Olvaszt Berzsenyi ódáját: *Romlasz* magyar nép, *romladozol* hazám! — Ezeket és hasonlókat egybevetvén azzal, a mit a nép nyelvéről tud, kimondja hogy ezek: *leszsz*, *teszsz* stb. egyfelől, *romlol*, *bomlol* stb. másfelől a magyar nyelvben nem léteznek stb.«

A dissimilatiónak bizonyos határig terjedő jogosultságát én is elismerem. A Berzsenyi-féle *roml-asz* alakot magam sem cserélném föl a *roml-ol* formával. Pereszlényi Pál (1682.) talán éppen a korabeli közhasználat figyelembe vételével iktatta nyelvtanába a különben *ik*-esen ragozott igéknek e második személyét: *múl-sz*, *vál-sz*, *botl-asz*, *fényl-esz*. Értekezésem II. részében majd elmondom e részben elfoglalt álláspontomat; mikor arról lesz szó, hogy mit kell az *ik*-es ragozás kérdésének egyik-másik részletét illetőleg tennünk. De itt, a védelem terén, még időelőttinek tartanám az erre vonatkozó nyilatkozást.

Tegyük fel, hogy csak a második *sz* hang elkerülése végett mondjuk: *alusz-ol*, nem pedig *alusz-asz*; és szintúgy csak az ismétlődő *l* kikerülésére mondjuk inkább *boml-asz*, vagy *bom-olsz*, mint *boml-ol*. Hát ezzel meg van immár semmisítve az *ik*-esek másod-személyi *l*-je? Megszűnik a dissimilatio törvényeitől éppen nem érintett létjoga mindazon számos ige-tőnél, a melynek véghangja nem *s*, *sz*, *z*? Megköveteli-e a dissimilatio, hogy az *ik*-esek legnagyobb részének im ez legyen második személye: *Fürd-esz*, *kínlód-sz*, *munkálkod-sz*, *buk-sz*, *laksz*, *kap-sz*, *megettör-sz* (*frangeris*), *ugr-asz*, *búv-sz* v. *búv-asz* stb. e helyett: *fürd-öl*, *kínlód-ol*, *buk-ol*, *lak-ol* stb.? Az *ik*-esek második személye tehát még a dissimilatio igényeinek érvényre jutása esetére is csaknem kizárólag *l* ragot venne föl.

Éppen így nem akadályozhatná az érvényre jutó dissimi-

latió azt sem, hogy a nem *s*, *sz*, *z* hangokon végződő *ik*-telen igetökhöz az *sz* rag csatlakozzék; a minthogy csatlakozik is valósággal: *tud-sz*, *szab-sz*, *andalog-sz*, *hivsz* v. *hi'sz*, *róv-sz* v. *ró'sz*, *hat-sz*, *lél-sz*, *terme-sz*, *kap-sz*, *vár-sz*, *kér-sz*, *retteg-sz*, *retten-sz* stb. És így még az itt föltett esetben is épségben maradna az *ik*-esek és *ik*-telenek különböző ragozása. A kivételek száma, az egészhez mérve, itt is csaknem elenyészsnék. Ilyen kézzelfogható tényekkel szemben vajmi keveset nyom a dissimilatio törvényeiből merített okoskodás. Révairól nem tehetjük fel azt, hogy ő csak az *eszél*, *iszol*, és a *vársz*, *kérsz* közti különbségből vonta le az *ik*-es ragozás szabályait. Egy hétszázéves irodalom, meg a nyelvtörvények semmit se nyomtak volna előtte?!

Az *l*-nek a többi esetben való működése külön magyarázatra nem szorúlt. Csak a parancsoló, illetőleg foglalo módról kell még megemlékezni. A régi irodalom itt is erős választó falat tart fönn az *ik*-esek és *ik*-telenek közt: *várj* *kérj*, *adj*, *hozz*; és: *válj-ál*, *védj-él*, *aludj-ál*, *feküdj-él* stb. E választó fal ma már nem áll oly erősen, mint álla egykor; sőt, a mi különösen az *ik*-esek *l*-jének (*ál*, *él*) mellőzését illeti, ez már gyakorinak mondható. Idéz is Riedl még a legjellegesebb művekből is efféléket: »Ne *botránkozz* meg. *Megemlékezz*. Szeretnél, hogy nyugton *alhass*. *Nyílj* hát rózsám. Vén ember, ne *alugy*. Ha beteg vagy, *feküdj* le.

Szintúgy találni, de csak a népies irodalomban, és itt is az egyszerű *j* eseteinél gyérebben, *adj-ál*, *hozz-ál*, *keress-él*, *regy-él*-féléket is (e. h. *adj*, *hozz* stb.) De minthogy »a potiori valet argumentatio,« az *l* rag szereplésének ezt a részét illetőleg sem forog fenn alapos ok a szabálynak egyszerű eltörlésére.

A harmadik személy *ik* ragjának a szerepét már volt alkalmam bővebben taglalni. Rag létére az *ik* is csak azon szabályok alá esik, a melyeket az *m* és az *l* követnek. A mit Riedl a személyragok *ik*-es használata ellenében felhordott, az, ha van sújtó ereje, sújtja az *ik*-et is; mégpedig a jelentő mód jelenidejebeli *ik*-et is, a melyet R. a népies használat paizsával főd. Ha pedig a R. okainak, — a mint én hiszem, — nincs döntő erejük, akkor az *ik* működése a többi módbau és időben is jogosult.

Riedl feltűnőnek mondja, hogy az *ik*-esek és *ik*-telenek közti különbség csak az egyes számban jutott érvényre. Ebben semmi feltűnő sincsen. A *lak lek* kettős rag is ilyen szűk korlátok közt mozog. Az első-személyi alany cselekvősége csak az egyes számban veszi föl ezt a különös alakot; pl. *lát-lak* (én). A tárgyra viszonyulást is csak egyféle rag fejezi ki, semmi tekintettel a tárgynak egyes, vagy többes számára; pl. *Lát-lak téged*, vagy *titeket*. Nincs megannyi külön forma a többféle viszonyok alaki megkülönböztetésére. Ámde ezért a hiányosságáért senki se támadja meg a magyar igeragozásnak a különös mozzanatát.

Rámutattam e szerint a külön-külön vizsgált három személyrag működésének kiválóbb mozzanataira. Ezekből világosan kitűnik az a szorosabb viszony, mely az *m*, *l*, *ik* ragok, mint egy különleges célra közreműködő tényezők közt főn forog. Bármit tartsunk tehát az *ik*-es forma hiányairól és fogatkozásairól, annyit el kell ismernünk, hogy szereplése rég megállapodott nyelvtény; mint ilyen pedig méltán megkövetelheti létjogának figyelembe vételét.

Az *ik*-es ragozás elleneinek III. tetele.

»Az *ik*-esek elsőszemélyi *m* ragja azonos lévén a tárgyi ragozás kifejezőjével, sérelmet ejt a nyelv szabatosságán.«

Kiemeli ezt Takács Istvánnak Riedl értekezéséhez csatolt kézírata. Felhozott példái: ha *álmod-om vmít*; ha *azt álmod-om*; hogy *vmít álmodj-am* stb. (46. 47. l.) — Megtámadja ez *m*-et Magyarházi is. Az *ik*-es ragozás szerint, — azt mondja, — akkor is *szopom*-ot kel írunk, mikor határozatlanul akarunk szólni, holott stb. »Az *ik*-es ragozás e szerint, *m* ragjával, nyelvünk szelleme ellen vét, és így rontja nyelvünket.« (Függelék 37. 38. l.)

Értekezésem elején, a múltból merített adatok elsorolásánál nem ok nélkül emeltem ki különösen a »Temetési Beszédben« előforduló »*halált evék*« *ik*-es formát. A kérdésnek im ezt az oldalát tartom én a legfontosabbnak; mert itt az *m* rag szemben áll a magyar beszédnek egy különös sajátosságával, t. i. a tárgyi ragozással, s ennek igen kényes voltával.

A szóban forgó 3-ik tételnek mindenekelőtt az a nagy hibája van, hogy az *ik*-es ragozásnak egy olyan részlete alapján, mely az *ik*-es igék legtöbbjét nem is érinti, mégis az egészet támadja meg. — *Ázom, fázom, fürdöm, elégszem, verekszem, igazodom, emelkedem, bánkódom, vergődöm* stb. stb. Ez igék száma légió. Ugyan mi közülük ezeknek és a hozzájuk hasonlóknak a tárgyi ragozáshoz?

De lássuk az áthatólag is szereplő *ik*-eseket. Nem nagy számra rúgnak ugyan; ámde ha a nyelv szelleme ellen vétnek, így is ronthatják a nyelvet; ekkor pedig okvetetlen elejtendők. E szerint: *bort iszom, húst evém, whistet ját-szanám* stb. nyelvrontó formák, nemde? Kérдем mármost, havajjon a következő mondatokban: *láttam valakit*, és: *Pétert láttam*; *szépet mondánk*, és: *azt mondánk*; *tud-nánk* csak *valamit*, és: ha *tudnánk*, nem *titkolnánk* el (*a dolgot*); *mit látátok?* és: *látátok őt?* — megkülönböztetik-e az illető személyragok a határozott tárgyra mutatást a határozatlanra mutatástól? Nem különböztetik meg. És mégis csak az *ik*-es mondatok vétnének a magyar nyelv szelleme ellen? — Ez még csak egyike a tárgyi és tárgyatlan ragozás kényes oldalainak. Van ennél több is. A székely, a csángó így beszél: *Szeret-em* én falúhelyen lakni. Az általánosan használt forma ellenben tudvalevőleg ez: *Szeret-ek* én falun lakni stb. Mind a két rész magyar; mind a kettővel nyelvérzéke használtatja egyenlő esetekben ezt az egymással homlokegyenest ellenkező két ragozást. Melyik vét a nyelv szelleme ellen, melyik rontja a nyelvet?

De van az *ik*-es igék kérdésének egy olyan homályos pontja, melynek földerítését épen itt, a tárgyas-tárgyatlan ragozás kérdése megérintésénél tűztem ki feladatommul:

A szóban forgó igék, midőn áthatólag szerepelve, határozatlan tárgyra vonatkoznak, vagy a midőn épen semmi tárgyra se mutatnak, ragozás tekintetében kétféle utat követnek. Az egyik, mindjárt példákkal megvilágosítva ez: *húst eszik*; *bort iszik*; *tarokkot játszik*; és így az első személyben: *húst eszem, bort iszom, tarokkot játszom*. — Ez esetben, mint látjuk, átható szereplésük mellett is megtartják *ik*-es formájukat. A másik út, a melyet követnek, imez: *Meges*

a farkas engem, téged, minket, titeket. Egyen meg a macska tégedet. Kit ne enne a méreg ilyenkor! és így az első személyben: »*Megeszek én minden rossz gyermeket*«, mondja a farkas. »*Megeszek én mindent*, a mi engem nem esz meg,« (közön.). — Nincs a kútnak annyi vize, a mennyit ez a homok be ne inná. *Beisz az mindent.* — Nagy kegyet játszik el ezzel a lépésem-mel. A ki minden törvényt kijátsz, az stb. — Ebben az esetben, mint látjuk, átható szereplésükkel együttjár az *ik*-telen ragozás.

Ez alakváltozásnak oka nem más, mint az illető igéknek teljesen megváltozott értelme. Ez teszi őket tiszta áthatókká; ennek pedig természetes következménye az *ik*-telen ragozás. Ezekben: gyümölcsöt *eszik*, sert *iszik*, az igék a táplálkozásnak egyszerű alapfogalmát tükrözik vissza. *Észik* annyi mint: *comedit, iszt; iszik* a. m. *bíbit, trinkt*. Szintúgy *játszik, eljátszik* órákig a. m. *ludit, spielt*. De már ebben: *megesz*, vagy *esz* a méreg (*engem, téged*) az ige a. m. *consummit, devorat, zehrt auf, friszt, friszt auf; beisz* minden nedvességet a. m. *imbíbit, saugt ein; (jog) a melyet* a nemzet soha se *játszhat el*, a. m. *perdit, verwirkt*; minden törvényt *kijátsz* a. m. *eludit*. — Ugyanílyen különbség van a *dolgozik, eldolgozik*, és a *feldolgoz, ledolgoz, kidolgoz, (vmit), megdolgoz (vkit)* között. (Ezekben: *sokat dolgozik, mit tördöl vele?* a *sokat, mit* nem objectumok, hanem igehatározók).

A jelentésnek illető szabatos megkülönböztetésében látom én egyetlen módját az eligazodásnak. Az ilyen igéket szemem kell szednünk, minden oldalról megvizsgálunk; és a melyek a tiszta áthatók sajátosságait tüntetik fel, azokat az átható igék közé kell iktatnunk; még pedig külön cím alatt, *ik*-telen alakban, és pontos följegyzésével a tiszta átható jelentésnek, melynél fogva a visszatérő értelmű *ik*-es alakoktól különválva működnek.

Megvan ez a külön cím alá foglalás most is; de csak részben. A Nsz. például, külön címet szánt a *meg-, ki-, föl-, ledolgoz*, — külön címet a *megesz* igének is. De a *kijátsz, eljátsz* és más ilyenforma igék nincsenek ott külön kitéve. A feljebb-

idézttem példákhoz ezeket csatolom : A kit én *leiszok*, vagy a kit ő *leisz* (*alqm vino deponere*), az megemlegeti. A bátyám *kijátsz* egy urodalmat; végy te is egy pár sorsjegyet. Itt nem járná az *ik*, így : a kit ő *leiszik*, vagy a kit én *leiszom* ; sem így : *kijátszik* egy urodalmat, *kijátszom* egy telivér lovat. — Fődolog az, hogy a nyelvtanban és szótárban előforduló példák az illető igemódnak és időnek azon személyeire is vonatkoznak, a melyek a két ragozás közti különbséget tüntetik föl; mert a Nszótárnak olyan példái, mint *pipát*, *lovat* stb. *kijátszani* ; vagy : *engem* ugyan *kijátszottak* stb. magukban véve kifogástalanok ; de nem derítik föl a kérdést.

Taglalja az *eszik* és *esz* közti különbséget Magyarházi is (I. szám, 20. 21. l.); taglalja Barna Ferdinánd is (23. és követk. l.). — Egyetértek a tisztelt értekezőkkel ; csak hogy a példáikban (a farkas *megesz*, *megeve*, *megenne* stb. ; *egyen meg* a vadkan stb.) az *engem*, *téged*-féle lappangó tárgyessel korántsem éri be a szóban levő kérdésnek ez a részlete. Méltóztassanak visszapillantani felhordott példáimra, és meggyőződnek róla, hogy a *megesz* (*consummit*, *devorat*) igével viszonyuló tárgyeset nem csak ez : *engem*, *téged*, *bennünket*, *benneteket*, és egyáltalában nem csak személy-, hanem dolognév is. Új példák : *Megesz* a méreg *mást* is ; nem csak *engem*, vagy *téged* ; *megesz* az néha *olyan embert* is, *a kit* más körülmények közt nem *enne meg*. A farkas *sovány birkát* is *esz meg*, ha nem talál kövéret. *Megesz mindent*, ha éhes. Tehát nemcsak az *engem*, *téged* tárgyeset teszi *ik*-telenné az *eszik* igét.

A rendszerint *ik*-es igének *ik*-telenné válása egyedül és kizárólag az eredetitől eltérő jelentésen alapszik. Másféle elvek megállapítása hibás útra vezet. Például az, hogy az alany élő lény, ellentétben az élettelen testtel, az hogy nincs szenvedő állapotban, hogy nem belső, hanem külső okok hatnak rá, s több efféle, nem szolgálhat itt zsinórmértékül. Ez elvek a gyakorlati alkalmazásban megdöntik egymást okvetetlen, s csak zavart idéznek elő. Megvan pedig ennek a hibás elméletnek is a maga iskolája. Ez iskola szerint így kellene beszélnünk : » *Megjelen a vendég* ; ellenben : *megjelenik a könyv*, *a hirlap*. *Enyész* a nap, midőn *lemenőben* van. *Enyész* az *elvonuló* felhő. Ellenben : *Gyógyítás* által *elenyészik* a seb. *El-*

enyészik a köd, ha a szél tova kergeti.« Hasonlóan : »A ki barátját idvezli, nagy örömmel annak karjaiba, vagy nyakába *omol*« ; ellenben : »Az *ájuló* ember székre, pamlagra, földre *omlik*.« (Nsz.) — »*Nagybátyánk* ma *utaz* el ; és : Holnap *utazik* el a *fogoly* — — a *gőzhajó*.« — *Elugor* egy ölnyire is (*valaki*) ; és : »Messze *elugrik* a ruganyos *labda*.« (Ballagi Mór Teljes Szótára.)

Nem uraim! Ennyire nem terjed nyelvünk finomsága. Ennek ellene szól a múlt és a jelen ; ellene mind a nyelvtan, mind a gyakorlat. Ez nincs meg a nyelvben. Az én nézetem szerint mindig csak : *elenyészik* a nap, akár lemenőben, akár ha felhő takarja el ; szintűgy *elenyészik* a köd is, akár önként, akár a szélről kergetve ; *elenyészik* a seb is, kenőcsök, tapasztok segítségével, vagy a nélkül. Nem minden ember orvos, vagy természetvizsgáló, hogy beszédközben tudományos észlelettől tehesse függővé az ajkán lebegő ige ragozásának a sorát. De még az orvos, a természetbúvár sem találná el hamarjában a kifejezendő jelenségnek valódi okát, és így a hibátlan kifejezést. Epen így, — föltéve, hogy az *ik*-es forma a használatosabb, — *megjelenik* a *könyv* is, az *ember* is ; mégpedig az utóbbi akkor is, ha jószántából megy el az illető társaságba ; *eltűnik* nemcsak »a szemfényvesztő kezében a *pénz*«, hanem »a bokorban ugró *nyúl*« is, az erdő sűrűjébe menekülő *szőkevény* is ; *ugrik* az *ember*, a *kecske*, a *labda*.

A tárgyesettel szereplő *ik*-esek sajátosságainak szorgos kutatásából ki fog derülni *ik*-telenre változhatása nem egy olyan igének, a melyet eddig a kizárólag *ik*-esek közé soroltunk. Magyarházi a *szopik* igének *szopom* (*vmít*) alakját állítja oda rettentő például ; de téved, nézetem szerint. Ez igének *ik*-es alakja csak tárgyeset nélkül használatos ; pl. *szopik* a csecsemő ; ellenben : *levet szopok*, *szopsz*, *szop* a gyümölcsből. A Nsz. is így adja elő. Van kétségenkívül több olyan ige, a melyet e részben vita tárgyává tehetnénk ; pl. én csak *rosszat okoskodnék ki* az ő beszédéből. Kérdés : *ik*-telenné teszi-e itt ez igét a hozzájáruló *ki* igekötő? Véleményem szerint igen. De nem ragaszkodom hozzá ; csak jelezni akartam az ide vonatkozó eseteket. Hogy ez a része a kérdésnek nehézségekkel jár, az tagadhatlan. Itt csak úgy járhatunk el

sikeresen, ha a szabályt egybevetjük a gyakorlattal, az étellel.

Új ragozó-minták felállításával, — a mit Barna Ferd javasol, — nem boldogulunk. De nincs is szükség rá; mert a magyar igéknek egymástól való megkülönböztetésére elegendők a már fennálló minták, u. m. a tárgyas, a tárgyatlan, a *lak lek*-féle, az *n*-es és az *ik*-es ragozás mintája. Hogy melyik ragozást kívánja az ilyen, vagy olyan tárgyeset, azt már nem a minta, hanem a nyelvtörvény, és az emezt kiegészítő, megvilágosító nyelvszokás határozza meg.

Tudom, hogy a közhasználat eltér itt-ott az itt fejtegettem szabálytól. Hiszen, — hogy a tárgyesettel nem viszonyuló igékről is szóljak, — azt mondjuk nemde: Nagy emberré *válik*. Jól *bánik* velem; és még sem hallani, most már nem is igen olvasni ezeket: Mivé *válom* én *majd*? Jól *bánom* vele. Úgy vagyunk ezekkel is: *múlol*, *bomlól*, *romlól*, *botlól* stb. Szabály szerint a *múl-ik*, *boml-ik* stb-nek csakugyan az *l* rag felelne meg a második személyben. E helyett mégis azt mondjuk: *múlsz*, *bomlasz*, vagy, az *ik*-telen *bomol* alaknak megfelelőleg, *bomolsz*; és így tovább *romlasz*, vagy *romolsz* és *botlasz*. (*megbotolsz* átható; a. m. *megversz bottal*.)

E szokatlan jelenségnek a kulcsa az itt elősorolt igéknek ingadozó használatában rejlik. (Lásd értekezésem bevezető részében a nyelvemlékbeli adatokat.) — Hozzájárul még az, hogy a magyar ember általában hajlandó az *ik*-et oda ragasztani az igékhez; különösen azokhoz, a melyek a harmadik személyen kívül vagy épen nem, vagy nagy-ritkán használatosak; pl. *Hullik* a gyümölcs a fákról. *Gyülík* a seb, (*a vásár*); és így tovább: *csattanik*, *koppanik*, *koczczanik*, *kotytyanik*, stb. Ebből aztán természetesen következik, hogy az ilyen igék első és második személyében szokatlannul hangzanak az *ik*-es formának *m* és *l* ragjai: *hullom*, *hullól*; *gyülöm*, *gyülöl*; *csattanom*, *koppanol* stb. De az ilyen ragozás úgyszincs helyén.

Meglehet, hogy az élő beszéd a határozatlan tárgyra mutatásnak is egyik-másik esetében együtt szerepelteti az itt tárgyalt szabály szerint együvé nem tartozó ragokat; így például: *megálmodik* valamit; és az első személyben mégis:

megálmodok én valamit, e helyett: *megálmodom* valamit. Sőt a *megesz* (*devorat*) második személyét illetőleg bizonyosnak tartom, hogy az élet kineveti a nyelvtani logikát. Ez ige második személyének *megeszesz*-nek kellene lennie. Ámde ennek az alaknak az irodalomban úgy, mint a népnyelvben egyetlen egy példájára sem akadtam. Már a hol ilyen tényekkel találkozom, ott nem merek a szabálynak rideg betűjéhez ragaszkodni. Ez ígét tehát így ragozom: *megeszek, megeszel, megesz v. megeszen*.

Megjegyzem még, hogy ezek: *megeszik, megiszik* csak akkor használatosak, mikor az étel, ital bizonyos mennyiségének az elbirásáról van szó; pl. *megiszik* ő hat itcze bort is, ha kell; *megeszik* ő háromannyit is.

A följebb jelzett eltérések, vagy ha tetszik, rendhagyások, még ha a nyelvészek ítélőszéke jogosultaknak nyilvánítaná is, vajmi parányi kivételt képeznének a különben szilárdul álló szabály alól. Ez kiviláglik, úgy hiszem, az eddig felhoztam számos példából.

A 3-ik tételre vonatkozólag mondottak, rövidre összefoglalva, a következők:

a) Az első-személyi *m* rag ellen tett kifogás az *ik*-es igék legtöbbször, mint tisztán bennhatólag működő alakot nem is érinti; pl. *rakodom, vétkezem, csudálkozom, elmélkedem, aggódom, vergődöm* stb. Ez ellenvetést tehát csak a tárgyesetes mondatnak szűk határai között tartom számbavehetőnek.

b) A mely igék, az *ik*-esek közül, áthatólag is szerepelnek, azok a kérdésben forgó tárgyatlan ragozás eseteiben, kevés kivétellel, az *ik*-telenek körébe lépnek át; és ekkor nem *m*, hanem *k* ragot vesznek föl az első személyben. De ekkor az *ik*-es ragozásnak többi személyragja, jelesül a jelentő mód jelenidejebeli *ik* is elenyészik; pl. *szopok, szopsz, szop (valamit)*.

c) A tárgyesettel is *ik*-esen ragozott igék csoportozata (*gyümölcsöt eszem; vizet iszik*), és a szabálytól más tekintetben eltérőké (*botlasz, romlasz* stb.) még ha nagyobb volna is, mint a mekkora valósággal, elenyésznie csaknem a közép-igéknek a szabályhoz simuló roppant hadával szemben.

A nyelv jellemének sértetlen voltát az *ik*-es ragozásnak első-személyi *m* ragjától féltő nyelvészek aggodalmai tehát ott, a hol alaposak lehetnének, a kérdéses szabálynak sérelme nélkül eloszlatathatók; a hol pedig így meg nem szüntethetők, ott nincs is alapjuk. A 3-ik tétel ennél fogva, nézetem szerint, nem más, mint a gyermeknek fürdöstül való kiöntése.

A z *ik*-es ragozás ellenének IV. és V. tétele.

»Az *ik*-esek külön ragozása általában véve nem fődöz jelentésbeli különbséget.«

»E külön ragozás éles ellentétben áll a közhasználattal.«

Mind a két tétel Szarvas Gáboré. A tisztelt értekező előrebocsátván ötödik czikkében azt, hogy a népnek egyik, — szerinte nagyobb része *ik*-es és *ik*-telen igéknél *k* raggal él az első személyben: *járok, megyek; eszek, alszok* stb., a czikk végén ezeket mondja:

»Minthogy a népnyelv a második személy használatával mai napság többé el nem ismeri az egykoron kötelezhető törvényt; minthogy a régibb s a természetes uton fejlődött újabb használat küzdelmében mindig az utóbbi a győzelem; minthogy végül különben is nagyon csekély azon igék száma, melyek *ikes* s *iktelen* alakjuk szerint átható s reflexiv jelentésűek; minthogy a szenvedő alakra valódi szükségünk csakis a harmadik személyekben van: ennél fogva következetesen cselekszünk, ha a fejlődés útjára lépve, a köz (népies) használat mutatta irányt követjük, s nem ragaszkodunk továbbra is a külön *ikes* ragozáshoz, a mely általában véve a nélkül sem fődöz jelentésbeli különbséget.« (III. köt. 481. 485. l.)

Az ezt követő hatodik és utolsó czikkben az értekező első helyre teszi ugyan a jelentésbeli különbség nem fődözését, második helyre az ellenkező közhasználatot; de világosan mondja, hogy »ha az előbbi ok csak egy maga, minden társ nélkül állana, a kérdés nem képezhetné vita tárgyát: akkor semmi szükség sem volna arra, hogy a régi használattól eltérjünk; de ott van ama második ok is, a melynek szava oly erősen hangzik, hogy észrevétlenül nem maradhat; vagy el kell némitanunk, vagy ha ezt nem tehetjük, hallgatnunk kell rá.« — Szarvas Gábor tehát az ellenkező közhasználatot tartja a fontosabb, sőt a szorosan vett főoknak, a melyre ráépítette

következtetését. (III. köt. 537. 538. l.) Ezekből világos, hogy e két tételt egymással összefüggésben és együttesen kell tárgyalnom.

Hogy ez a két tétel egymástól elválasztva, s külön-külön vizsgálva nem szolgálhatna döntő bizonyítékkal az *ik*-es ragozás ellen, magától érthető. A jelentés-különbség nem fődözése még meg sem is ingathatja jogosultságát valamely nyelvtani alaknak. A nyelvészek ítélőszéke nem követelhet az alakoktól — mintegy létjoguk biztosítékául — olyasmit, a mit maga a nyelv sem követel formáinak nagyobb részétől. Ezt nem szükség hosszasan taglalnom. Az ellenkező közhasználat már sokkal többet nyom az előbbi tételnél; de magában véve még ez sem szolgálhat döntő okul az illető alak elejtésére, mert ha szolgálna, okvetetlen el kellene például ejtenünk a *ban*, *ben* névragokat, és a magában álló *mely* visszamutató névmást; mint a melyeket a népnyelv alig használ. A nép így beszél: *Megyek a kocsmába*, és: *ott ül a kocsmába*. Az a *legény*, a *ki* stb. és: az a *zsák*, a *kít* stb. Még sem törli el az irodalmi nyelv a *ban ben* névragokat, a különálló *mely* névmást. Egyik oka bizonyosan az, hogy e formák különleges jelentések képviselői. — Ezeket nem czáfolólag mondom Szarvas Gáborral szemben, a kivel e részben, ha jól fogtam fel okoskodásait, egy téren állok. A kérdés tehát ez:

Megdönti-e t. tagtársamnak ez a két tétele együttvéve s egymást kiegészítőleg létjogát az illető alaknak? Véleményem szerint még így sem dönti meg. Ime az *n*-es ragozásnak *lesz-en*, *tesz-en*, *hisz-en*, *visz-en*-féle alakjait vajmi gyéren, — a *lün*, *tün*, *vün*-félüket még gyérebben hallani a népies beszédben. Még sem ejti el az irodalom. Ennek is egyik oka az, hogy a formabőség már magában véve is csak hasznára lehet a nyelvnek. Másik például szolgáljon magának az *ik*-es ragozásnak egyik mozzanata, t. i. a külszenvedő formának a hivatalos nyelvnek fentartott harmadik személye, és még egy pár más esete a külszenvedők ragozásának. A *születik*, *született*, stb. *áldassék meg* (az *Úr* neve), *dicsértessék* (a *Jézus*), és még egy-két ilyen szólás kivételével, alig használ a nép külszenvedő *ik*-es igét. Jelentésbeli különbséget is csak parányi mértékben fődöz ez a forma; legnagyobb része azonos lévén a mivel-

tető igealakokkal. És mind a mellett is fentartja az irodalmi nyelv; mert a jegyzőkönyv nyelvének szüksége van rá. Ez oldalról való szükséges voltát Szarvas G. is elismeri. Látni ezekből, hogy az irodalmi használattól eltérő közhasználat, és a jelentésbeli különbségnek nem-födözése még együttvéve sem teszik szükségessé elvetését az illető alaknak.

Egy a nyelv szerkezetéhez tartozó formának — legyen az egyes képző, rag, vagy egész képző- vagy ragozórendszer — az irodalmi nyelvből való számkivetése csak abban az egy esetben igazolható, ha az ilyen alak a nyelv törvényeivel ellenkezik. Példa rá a külszenvedő igének tuskén-bokron keresztül hajtása; pl. *félreértettem* (mármost én *vkitől*); *elmellőztetél*; szépen *fogadtattunk*. N. J. föl fog *léptettetni* képviselőjelöltül; *okoztathatik*; — *gondoskodtassék* (*gesorgt werde*).

Találkozunk pedig illetően magyarsággal is az irodalomnak nem egy termékében. Hogy az ilyen beszéd a nyelv törvényeit sérti, hogy az ép nyelvérzékű magyar ember így nem beszél, azt nem kell bizonyítanom. A passivumnak ez a használata különben is el van már ítélve; nem is él az a szabatos magyarságú irodalomban, hamindjárt fönnáll is teljes épségében a külszenvedők schémája. Az ilyen szörnyetegeket vegye üzőbe a nyelvész; de ne bántsa az *ik-es* ragozást; mert ez a forma nem ütközik a nyelv törvényeibe.

Szarvas nézete szerint: az irodalomnak csak addig van szüksége, — legalább látszólag, — a külön *ik-es* ragozás fönn-tartására, a meddig a teljes szenvedő ragozást ápolja. E nézetében nem osztozom. *Mosdik, emelkedik*, és: *mosatik, emeltetik* *ik-es* formák ugyan, de nem siami iker-testvérek. Ha akadna a passivumnak a mostaninál célravezetőbb alakja, csakis a mostani szenvedő forma szünnék meg az irodalmi nyelvben. Hiszen, a már említett egypár eset kivételével, nem él ez a forma a nép ajkán; és a népnek nagy része mégis szél-tiben használja az *alszom, fekszem* stb. visszatérő *ik-es* alakot. Szintúgy nem él a passivum — a jegyzőkönyvi nyelvnek harmadik személyeit ide nem értve, — a szabatos nyelvű irodalomban sem; pedig ez csak használja a középigék *ik-es* formáját.

Annyit tehát bizonyosnak tartok, hogy a középigék ragozásának a támaszát nem a külszenvedő formában, hanem egészen más tényezőkben kell keresnünk; és hogy az irodalom még az esetre is érezné az *ik*-es ragozás föntartásának szükségességét, ha a teljes szenvedő ragozást nem találná többé ápolni. Mindig föltéve, hogy az illető alaktól nem követeljük se azt, hogy kizárólagos kifejezője legyen valamely jelentésnek, se azt, hogy a népnyelvben is általánosan el legyen terjedve, — ha ilyesmit nem követelünk tőle, akkor az *ik*-es ragozás föntartásának szükségét sem szabad megszüntetnek tekintenünk; mert egy olyan ragozó alakot, mely a magyar igék egy egész osztályának különleges jellemet, s részben különleges alakot is kölcsönöz, melynek az irodalomban egész a mai napig lenyúló múltja, és a közhasználatban is nem csekély tere van, a nyelv számára megőrizni, az irodalomnak elsőrendű feladatai közé tartozik.

Szarvas G. még ezeket mondja a többi között: Annak, hogy a népnyelv az igék első személyében a *k* ragnak általánosítására törekszik, egyik oka az, hogy az *ik*-es és *ik*-telen ragozás semmi jelentésbeli különbséget nem fűdöz, és így az alaki megkülönböztetésnek szüksége is mindinkább elyengül. Másik oka az, hogy a népnyelv, midőn, pl. az *eszem* elhanyagolásával az *eszek* felé hajlik, egy világosan érezhető szükség törvényeinek hódol, vagyis az erős jelentésbeli különbséget erős, ingadozatlan alaki megkülönböztetővel is akarja felruházni. Ennek a — nevezzük bár romlásnak, az értekező nézete szerint, a nép nyelvében aligha teljes romlás nem lesz a vége. Ő ezt nem tartja romlásnak: Magyar ember nem mondja: *Látok azt az embert*; vagy: *Látok téged*; pedig hányszor volt alkalma hallani ilyesmit az idegenektől? Ha ebben, és száz más esetben nem téved, hogy tévedhetett amabban az esetben?

Hogy a szóban forgó jelenség előidézésében az itt elősorolt két ok is szerepel, eszem ágában sincs tagadni. A kérdés itt csak az, havajjon ez okok elég fontosak-e arra nézve, hogy az irodalmi nyelvben is érvényre jussanak? Már huzamosabban figyelek a népies beszédnek tárgyamra vonatkozó mozzanataira, és azt látom, hogy még ott is, a hol így beszélnek:

alszok, eszek, iszok stb. még ott is ime így használják a vágyakozást kifejező tehető igét: *alhatnám, ehetném, ihatnám*; sőt még tárgyesettel is: *bort ihatnám* stb. *alhatnék, ehetnék, ihatnék, bort ihatnék* (ő). — Hol marad itt az érezhető szükség törvényeinek ama hatása, melynél fogva a jelentés-különbség erős, ingadozatlan alaki különböztetést keres? Hódol-e a népnyelv ez érezhető szükség törvényeinek a következő mondatokbau: *Nem voltál a városba* (e. h. *városban*). *A korsó, a kit eltörtem* (e h. *a melyet*). *Jól elvernénk azt a betyárt* (e h. *elvernők*) —?

Némely nyelvjárás, tudvalevőleg, tovább megy ennél, pl. *Hoz' le csak azt a ládát. Vés' ki mindjárt a csontokat.* A Dráva vidékén plane: *A húst eszünk meg először. Mikor verünk le a diót? Behordunk-e ma a búzát?* (Nyelvőr V. köt. 220. l. Ez már igazán édestestvére imennek: *Látok azt az embert*).

Kitetszik ezekből, hogy a nyelvjárások egyike-másika nagyon is hajlandó elhanyagolni bizonyos nyelvtani alakokat. E hajlandóság az alakulásnak közönséges módjától eltérő, s ennél fogva kényelmetlen formák mellőzésében nyilatkozik. Minthogy pedig a — többnyire tárgyeset nélkül működő — középigék ragozásánál a határozott tárgyra mutató külön alaki kifejezőjének szüksége rendszeren fönn nem forog, nem tévedek talán, ha az *alszok, fekszk, haragszk*-féle ragozásnál ama formabontó hajlamnak tulajdonítom az elsőszemélyi *m* rag mellőzését. De bármi legyen is oka e rag mellőzésének ott, a hol mellőzik, annyit határozottan merek állítani, hogy a formabőség csökkenésével együttjáró ilyen fejlődés nem kedvező a nyelvre nézve, és nem alkalmas arra, hogy irányt adjon az irodalmi nyelvnek.

A népnyelvben rejlő kincseket senki se becsüli nálamnál jobban. Használjuk fel ott, a hol a szabatos kifejezések, a magyaros szólások meghonosításáról van szó. A fejlődésnek ilyen útjára lépés csak üdvös lehet. Meg is teszi ezt az irodalmi nyelv. De a nyelvtani formákat elhanyagoló irányt és az ezzel együttjáró hullámzásokat ismeretlen tájakra követni, — mert nem tudjuk, nem is tudhatjuk, hová vinné majd ez az irány irodalmunk nyelvét, — már ez nem lehet feladata a

nyelvészetnek. Nézetem szerint akkor cseleksztünk következetesen, ha a népnyelvnek azon részére támaszkodunk, mely a nyelvtani formákhoz szívósabban ragaszkodva, megőrizte az *ik*-es ragozást is.

Irodalmi nyelvünket különben se érheti az a vád, hogy elzárkózik a népnyelvtől, hogy — a mit Müller Miksa az irodalmi nyelvekről mond — zsarnokoskodik a nyelvjárásokon. A magyar irodalom, midőn a nyelvjárások kebelében egymással ellenkező alakok közül megtartja azt, a melyet a nyelvjárások egyik része ma is ápol, nem követ el zsarnokságot a nép nyelvén. Többség-e, kisebbség-e az *ik*-es ragozást ápoló rész, nem vitatom. Nyelvészeti kérdésekben úgy sem dönt a »plebiscitum.« De mondja tisztelt barátom: »Valószínűleg lesz idő, mikor a két ragozás közti különbség a népnyelvben végképen megszűnik.« Meglehet. Ha csakugyan be talál állani ez az eset, majd meglátjuk akkor, mit kelljen tennünk. Erre nagyon is ráérünk, úgy hiszem.

A régi és a mai használat közti küzdelemben, szerintem is, az utóbbi a győzelem; csakhogy mikor az irodalmi nyelvről van szó, első sorban az irodalmi használat kérdése dönt. És vajjon olyan megállapított tény-e már az *ik*-es ragozással ellenkező közhasználat, hogy már szó sem fér hozzá? Lássuk hát a népnyelvbeli adatokból, mennyiben áll az a tétel, hogy: »az *ik*-es ragozás éles ellentétben áll a közhasználattal.«

Áttekintettem az Erdélyi János szerkesztette »Népda-
lok és Mondák« című, — az Arany László és Gyulai Pál-féle »Népköltési Gyűjteményeket«, Kriza »Vadrózsáit« és a Nyelvőrnek tárgyunkra vonatkozó adatait, vagyis mindazt, a mi ott a »Népnyelvhagyományok« címén előfordul. Kutatásom eredménye határozottan kedvező az *ik*-es ragozásra nézve. Az itt elősorolt gyűjtemények egybehangzanak abban, hogy az *ik*-es ragozásnak szabályos használatát tüntetik fel az előforduló esetek túlnyomó részében. Tudom én azt, hogy az eddig megjelent gyűjtemények alapján még nem lehet az így vagy amúgy beszélők számára nézve biztos következtetést tenni; de mint-hogy még eddig elegendő adataink nincsenek, nem marad más hátra, mint a meglevőkre támaszkodnunk.

A »Népdalok és Mondák« czimű munkából a következőket emelem ki: Az első s második kötet dalai legnagyobb részének, s a harmadik kötet egynéhány dalának a vidékei is meg vannak nevezve. Magyarország és Erdély számos és különböző vidékeiről valók e dalok és mondák. A mondákra azért nem hivatkozom, mert nyelvük nem népies. A dalokból ím ez egypár mutatványnyal szolgálok:

I. kötet, 15. dalszám. Minek *panaszkodol* kincsem, stb. *Imádkozzál* ottan. *Emlékezzél*. (Rábaköz.) — 33. De hogy is ne *íznék* (a bunda. Debreczen, Fehér, Komárom, Vas, Szabolcs, Zemplén.) — — — 110. Pista szívem, be *alhatnám*, — Hogyha egy álmot alhatnám — Szűz karodon *elnyughatnám* — — — *Nyughatom* csak (Rábaköz, Szabolcs). — 172. Jobb, pajtás, ha te is meg nem *házasodol*. (Szombathely vidéke.) — 175. A sarkantyúknak is *szűnjék* meg pengése. (Szombathely vidéke.) — 270. Nem bánom, hogy *parasztta* születtem — Vetett ágyra kis székről nem *mászom*. *Eszem, iszom*, mikor kedvem tartja. *Szemlélődöm* gulya közt sétálva. *Úgy jól lakom* fordított kásával. Jobban *nyugszom* bokrok árnyékában. Majd *tarhonyát eszem* vacsorára. *Tessék* gyepen megbirkozni velem. (Békés, Csongrád, Fehér, Szabolcs, Rábaköz.) — 337. Te *dicsekedel* királyi székedben (vidéke?) 349. *Böelkedjék* szép szűzekkel. Egy fa alatt kilencz gicza *meghízhassék* egy éjszaka. (Perkáta.) 421. Csak ajtón *szóllamlék* egy idegen szózat. (Csángó dal.) 426. *Bort* nem *iszom*, fogadászom tartya; *Pálinkát* szem *iszom*, mert anyám nem hadja; *Vízet iszom*, mikor kedvem tartya. (Csángó dal).

II. köt. 100. Most *búcsúszom* városodbul. (Borsod.) — 170. Későn *okoskodom*, az a nagy kár. (Nyitra.) — 274. Nem *esem*, nem *esem* (Szabolcs.) — 457. De Rózsi is *elbújják* ám. (Rábaköz.)

Írók dalaiból: 479. Ha *bort iszom*, vidám vagyok. (Sáros-patak. Csokonai.) — 481. Itt *fekszem* dölve, mint a fa. (Rábaköz. Vitkovics.) 522. Tegyen ide egy öveg bort, hadd *iszom*. *Fölmelegszen* kőkény szeme sugarán — — *elesem* — — *nyugodjam* — — Messze *lakom* — (Kecskemét. Petőfi.)

III. köt. 1. Babám szerelmiért *mit* nem *cselekedném?* (Szeged). — 129. Nem *iszom bort*, csak a szőlő levét. (Hegy-

alja.) — 123. Még azt is ígérted: magadhoz *vezetel*, Ha öreg nénédtől titkon *kiszökhetsz*. (Jászság.)

Ézeztől eltérő alakok:

I. köt. 125. Bontva van az ágyam, *lefekhetsz*. (Vidéke?)
170. Mikoron a császár asztaltól *felugra*. (Gyöngyös, Nyitra.)
178. *Méltóztasson* nekünk stb. (Vác.) 179. *Fényljen* becsületes czéh élte folyása. *Lakozzon* szívében az igaz bölcsesség. Az úr áldásával házok *bővelkedjen*. (Vác.) — 298. Hogy szegényke meg ne *fázna*. (Kecskemét.)

II. köt. 58. Hogy ne sírnék, keseregnék, *bánkódnék*? (Berencs.) — Kiben testem lelkem *megnyugodna*. (Vidék?)

III. köt. 24. *Szánakoznék* Rózsám, de nem merek (Tisza-Vezseny.) — 108. *Rimánkodhatsz* ott magad. (Vásáros-Námény.) — 121. Czukorban, téjben, mézben *feredek*, Biborbársonyba *öltözködhetsz*. (Jászság.)

A »Népköltési Gyűjtemény«-nek második kötetéből idézek néhány példát. E gyűjtemény, a szerkesztők nyilatkozata szerint, »nagyrészt alföldi zamatú.«

Balladák és rokonneműek. Dalszám: 8. Hogy az ágyra *felfekhetném*. 10. Új *bort* *ihatnám* én. 15. Rád *emlékszem* róla. 17. Ne *kötődjék* vélem.

Dalok. 25. Piros *almát* *ehetném*, Veled *enyelegetném* (az *ik-telennek* is desiderativuma).

Bordal. 2. *Iszom, iszom* a csárdában.

A vegyes dalok sorából. 16. Arra is, ha *megharagszom*.

A köszöntők sorából. 5. A kár tőled *eltávozzék*.

Mesék és mondák. I. 378. I. hogy soha meg nem *házasodol* — 380. I. hogy a vendég éhen ne *távozzék*. — III. 402. I. *aludjam* én — — ez s ez *aludjék* — 404. I. hogy ha *találkozna* valaki. — X. 441. I. mert nagyon *ehetném*. 442. mert *alhatnám*. — XII. 462. I. hogy annál jobban *beleizeledjék* a játékba.

Szabálytalan alak nem sok van e gyűjteményben:

A balladák közül: 1. Egy sírban *nyugodjon*.

A dalok közül: 160. *Bort* *iszok* az árnyékába'. — 175. Vásárhelyi kertben *lakok* én.

A pásztordalok sorából. 4. Míg meg nem *nyugszok* a rózsám karján. — 10. Sűrt, bort ide korcsmárosné, hadd *iszok*.

Ik-telenül ragozva: *bomoljon, bújdosok, vágyok*. A parancsoló módban az *ik*-esek másodszemélyi *l* ragjának mellőzése: *feküdj, kitakarodj* stb., és viszont az *ik*-telenek *l* raggal: *adjál, vigyél*.

K r i z a »Vadrózsáiból.«

Dalok : 38. Egyik töszön, másik vöszön,

A sok irígy majd *megöszön*. (Udvarhelyszék.)

Tehát az *ik*-telen *esz* igének harmadik személye *n* raggal bővítve, ad normam: *teszen, veszen, leszen* stb.

93. Ha én attól *megvá'hatnám*.

143. Hadd *ögyem* egy vig *vacsorát*.

171. Azét nem kész az én csidmám;

Jaj pedig hogy *tánczolhatnám*. (Vágyakozás-jelentő alak *ik*-telen igével.)

Ik-telenül ragozott igék :

14. A szerelöm *émül*. Hogy *émül* szerelmünk.

52. Nálunk solha *é* nem *bomol*.

67. Én választ sem adok, Nem is *fáradozok*. (A Királyhágón túl nem *ik*-es.)

Népmesék: 1. De annyi istenes lelke nem vót, hogy egyet *lépjék be*. — Én a fejemen *átalbucskázom* — én egy téjtóvá *válom*. 5. Miét *haraghatik* a kiráj? (az *al*-hatik, *fekhetik* hasonlatára rövidülve).

Ik-telenül ragozott igék :

14. S ott egy kálánnyal örökké *hálász*, a szájából' *faj* ki a víz.

19. Hogy egy rák ahajt *mász* ki a vízből.

20. Velem is úgy *bánhatna* még a te feleségöd.

A szó lásmódok sorából: Úgy *hazudsz* mind a kicsi kutya, a mejik kün csahol. Úgy, úgy, csak *hazuggy*. — Haggya el kjed, ne járjon semmi után, mett *nekem* bizon most *semmi sem kívántatik*. (Különös passivum!)

Többet nem is idézek e gyűjteményből. Tudvalevő dolog, hogy a székelv nyelvjárások legkövetkezetesebben ragozzák az *ik*-es igéket. E ragozásnak az ott nagyban divó történeti múlt (*alvék, evék* stb.) mégtöbb alakot kölcsönöz.

A »Nyelvőr« adatai közt nagy szerepet játszanak ugyan a székely nyelvjárások — ide számítva a csángót is; — de van számos adat a többi tájnyelvek köréből is. Az *ik*-es formát határozottan ápolják a következők is: őrség, ormánság, a göcseji, hetési és a moldvai magyarság, a Királyhágón innen meg különösen a somogyi népnyelv. Ápolja itt sok más vidék is; de a vidékek osztályozásába nem bocsátkozom. Hiszen ugyanaz a vidék szabályos és szabálytalan ragozást szolgáltat nem ritkán; sőt néha ugyanazon dalban, vagy mesében találni egyazon igének *ik*-es és *ik*-telen ragozását. Bizonyossággal csak annyit mondhatok, hogy a »Nyelvőr« gyűjteményében is feltűnőleg nagyobb számmal vannak az *ik*-es, a szabályos ragozás esetei. Lássunk példákat:

Szabályosak:

I. kötet: Mekkorát *esék* a lelkem (Székelység. 181. lap.) *megelégszem*: nem tetszik valami. Kedves italára váljék. (Csallóköz. 232. 378. l.) *fekügygyék*. (Aszód. 381.) *Dógozom*. *Döhödjék* (Őrség. 422.)

II. kötet: Nem *ivom* = iszom. (Balaton melléke. 93.) *Teljék* kedve. (Hódmezővásárhely. 143.) Honne *bánkunám* (Göcsej. 179.) *Galuskát ehethék* a csidmád. (Szabolcs m. 419.) *Illenék* rá a czipellő. (Duna-Almás. 432.) *illen gyó tejet* — — a feleséggye es *ennejik*. (Dobronak. 467.) Most *iszom* — — (Körmend. 469.) *Elaludnám* egy garasér. (Abauj m. 557.)

III. kötet: *Fekszem* (Duna-Vecse. 189.) *Bánkódhatom* (Klézse, Moldva. 192.) *Bikhatnék* (ő) (Ormánság. 286.) *Ha elkésem*. (Népdal: »Révfülöpi csárda előtt stb.« 288.) *Elbujdosom* (Duna-Almás. 322.) *Fekügygyék* le. (Nógrád m. 366.) *Szölőt enném*, ha vóna. (Körmend vidéke. 430.) *oda iparkodom*. (Somogy. 467.)

IV. kötet: *Ásítózom*. (Szabolcs m. 137.) *Hát íjen tizen-nyóczat* nem *enném-e* meg? (Veszprém m. 229.) *Hogy hallják* ki az ucczára. (Aranyosszék. 237.) *Egybe találkozik* (az anya). *Hogy esze meg nyílik*. (Néprománcz, Klézse, Moldva 287. 288.) *De cifrán káromkodó* (Veszprém m. 322.) *Attul ugyan ehethik* *kê*, *ihatik* *kê*, *áhatik* *kê*. (Sopron m. 419.) *Hanem a sütt pecsenye* ne *essik* *prédáro*. (Vöfén köszöntés. Csepreg. 524.)

Ik-telen igék desiderativuma: Fejérnép után járhatnék a macska. (Székelység. I. k. 181.) *Tánczóhatnék* mindön porczikájuk (Békés. IV. k. 89.)

Az *esz* *n* raggal: Megint *eszen-e* a farancz? a. m. ismét *alkalmatlankodol*? (Székelység. II. k. 231.)

Szabálytalanok:

I. kötet. *Felöltözök* — hogy a *nap* *leáldozzon*. (Orosháza környéke. 181.) *Búza bokorodjon*, *Zab szaporodjon*. (Czeglédi gyermekjáték. 184.) *Nem tartozok* neki. (Szeged. 415.)

II. kötet. *Ihatsz* is belőle. (Hódmező-Vásárhely. 239.) *Most* is rólad *gondolkozok*. *Lovad lába megbotoljon*. *Mosdó vized vérré váljon*. (Békés-Csaba. 287. 288.) *Igyekszek* benne. (Szabolcs m. 419.) *Megiszok* két pohárrâ (Veszprém. 513.) *Râillene* a szógabíró pagygyâra is. (Abaúj m. 557.)

III. kötet. *Ha megszaporoccz*. (Duna-Almás. 139.) *Vérbe fürdök* én még ma. (Szatmár m. 240.) *Összenyött gyümöcsöt* ne *ögyön* a *zasszony*. (Szeged vidéke 277.) *Beugrok*. (Debreczen. 280.) *Szomjazok*. (Tihanyi révészek beszédje. 467.)

IV. kötet. *Álmoc* (Szeged. 83.) *Vála*. (Békés m. 90.) *Utazok*. (Nógrád m. 143.) *Juj de fázok*. (Új-Kigyós, Békés m. 233.)

Ferdén használt *ik*-kel:

Fordújék be. (Szeged. II. k. 463.) *Lípintsik* be. (Szabolcs m. II. k. 466.) *Gyé*k kend; *lássék* hozzá; *üjjék* le; *maragygyék*. (Alföld. II. k. 513. 514.) *Hozzék*, *jöjjék*, *mennyék*. (Ha tiszteletét ki akarja fejezni fölebbvalója irányában. Szatmár m. III. k. 240.) A tömlec *mind* (*minden*) hitvány *embört ögyék*. (Udvarhelyszék. IV. k. 32.) *Hogy aggyék* kend *aszt a ló kukót*? (Tehát még határozott tárgyra mutatólag is *ik*-esen! Nógrád m. Palócz adoma. IV. k. 473.)

Figyelmemet lekötötte az a jelenség, hogy itt-ott a módosító igéül szolgáló *ik*-es igét is tárgyasan ragozzák épen úgy, mint a *fog*, *szeret*, *akar* stb. hasonló igéket; pl. Földhöz *igyekszed*, vagy *igyeksz*i vágni. Megvan ez Matkó Istvánnál is: »Hiába *igyekezed* Pápáidat angyalbőrben öltöztetni.«

Ik-telen igék a jelentő mód jelenidejének második személyében: *adol, mondol, szeretel* (Esztergom), *kapol*; *átalugorhatol* (engem.) Somogy.

Az összes gyűjteményekre visszatérve, még a következőket jegyzem meg:

a) Az *ik*-es ragozás esetei a jelentő és a foglaló módnak második személyét illetőleg is többségben vannak: *Lakol, házasodol, ismerkedel*. Figyelemre méltó körülmény az, hogy az olyanok, mint *okoskodiksz, takarodsz, veszekedsz* stb. gyéren szerepelnek itt, kivált a dalokban. Tudjuk pedig, hogy a népnek nagy része csakugyan így beszél. Oka talán az, hogy a *csudálkozol, igyekezel, fáradozol* stb. nagyszámú *ik*-esek magukkal ragadják *odik, ödik, edik*-féle társaikat is az *odol, ödöl, edel* rythmuszába, és talán még az is, hogy a nép fia is az előtte szokatlan, de mégis ismeretes, és kétségkívül jobbhangzású formát választja akkor, mikor dalra nyílik ajka. *Nyugodjál, bánkódjál, emlékezzél* stb. — Az *ik*-teleneknél viszont túlnyomó az *sz* rag: *adsz, kérsz, fogsz, vársz*; a parancsoló, illetőleg foglaló módban pedig az *l*-nek elmaradása: *adj, kérj, merj, menj, élj*. — Találni ugyan ilyeneket is: *adjál, hozzád, vigyél, éljél*; de nem nagy számmal. Sokkal gyakoribb az *l* elhagyása az *ik*-eseknél: ne *felejtkezz', nyugodj', feküdj', bánkódj'*, — de ezzel a jelenséggel az irodalom mezején is szintoly gyakran találkozunk.

b) *Botlól, döglől, bomlól, fénylel* stb. egyfelől, *olvassz, keressz*, v. *kereszsz, viszsz, szerezzsz, vigyázassz* stb. másfelől nem fordulnak elő; hanem igenis ezek: *botlasz, döglesz, fénylesz* stb. és: *teszel, leszel, viszel, vigyázol* stb. Az erdélyies *nézzsz, léssz, véssz* alakokon kívül *leszsz*-re is akadtam: »Sőt *leszsz* gyönyörűségem« (Pinczeszeri dal sz. Mártonnap tájban. Népd. és Mond. 184. Rábaköz.) No de ez egy, és talán még egy-két ilyen eset keveset nyom.

c) Az ingadozó használatuak közt itt is, nagy részben legalább, ugyanazon igék szerepelnek, a melyek ragozása mostani irodalmunkban sem jutott még teljes megállapodásra; pl. *Vál, válik*; *vágy, vágyik*; *romol, romlik*, s utóbbinak egész csoportja: *omol, oszol* stb. továbbá: *haldokol, haldoklik* s ennek

csoportja: *fuldokol, tündököl* stb. *múl, múlik; búj, bújik, búvik* stb.

d) Külszenvedők csekély számban fordulnak elő; a mi különben is tudvalevő dolog.

Vizsgálódásom eredménye az, hogy a népnyelvből merített adatok nem mutatják fel az *ik*-es ragozás tekintetében azt az éles ellentétet, a melyet t. barátom Szarvas G. lát az irodalom és a nép nyelve között. Elismerem egyébiránt, hogy a szóban forgó tárgyat illetőleg a népnyelvnek egyik részében az irodalométól erősen elágazó használat mutatkozik. Sőt tovább megyek és azt mondom, hogy az irodalmi nyelvbe be nem fogadott alakoknak is van jogosultságuk. Csakhogy ez a jogosultság az illető tájnyelv határain túl nem terjed. Az *alszok, fekszek, rimáncodsz, iparkodjon, emlékezne* stb. ragozásnak is megvan a maga létjoga. De azért még sem javasolnám az irodalmi nyelvbe átültetését; mert ha erre a térre követnők a népnyelv fejlődését, támadnának ugyan pezsgő életű irodalmi nyelvjárások, de elhalványulna, és ha ez uton tovább haladnánk, meg is szűnnek a nyelvtani formákban szabatos, egységes irodalmi nyelv.

Én itt a népies irodalom-szolgáltatta adatokra hivatkoztam. A míg a szorosan vett irodalomban hét század óta folyton élő *ik*-es ragozásra nézve a nép irodalma is ily kedvező tényeket mutat fel, addig e ragozást elejtenünk nem szabad; és bárminő sejtelmünk legyen is ez alaknak távolabbi jövőjéről, legalább is időelötti lépésnek tartanám azt hirdetnünk, hogy »az *ik*-es ragozás fönntartásának szükséges volta megszünt.«

Nem áll e szerint a Szarvas Gábor előadta főök: »*A külön ik-es ragozás a mai közhasználattal éles ellentétben áll.*« Hogy e talán különbözően magyarázható kifejezés: »éles ellentét« meddő vitára ne szolgáltasson alkalmat, hozzáadom még azt, hogy tisztelt tagtársamnak ama főokra teljes világosságot derítő, és különben is megtámadhatatlan tétele, mely szerint: »*a régiebb, s a természetes úton fejlődött újabb használat küzdelmében mindig az utóbbi a győzelem,*« a szóban levő kérdésben sehogy se juthat érvényre; mert bármit mondjunk az irodalmitól ez esetben eltérő népies használatnak kisebb-nagyobb mértékéről, e mégis csak részben

való elágazás nem állítható úgy ide, mint általánosan elterjedt újabb használat. Ennek csakugyan ellene szól — hogy sokat ne mondjak — túlnyomó része a népnyelvhagyományoknak.

Ha tehát a meglevő adatokból egyáltalában lehet végső következtetésre jutni, akkor úgy hiszem, sikerült megrendítenem azt az alapot, a melyre Szarvas Gábor, saját kijelentése szerint, ráépítette következtetését.

A Szarvaséit megelőző tétélekre nem térek vissza. Azokról már volt alkalmam szólni. Erős meggyőződése az, hogy az *ik*-es ragozást fönn kell tartanunk.

II. R É S Z.

Mindeddig a védelem terén mozogtam. Most a kérdésnek főbb részleteire visszatérve, elmondom röviden, minő korlátokat szabott az *ik*-es ragozásnak a nyelvtényekben nyilvánuló gyakorlat, az élet.

A nyelv birodalmának minden egyes egyéne jogosan követelheti, hogy a nyelvész buvárlatainak, ha kell, különös tárgyául szolgáljon. A miket tehát az *ik*-es igék egész osztályairól mondok, azt az egyes igékre nézve csak ezzel a föntartással kívánom figyelembe vétetni. A szabály az előforduló esetek többségére támaszkodik, be is éri ezzel, és így sohase zárja ki a kivételek lehetőségét. Az eddig előadottakból is kiviláglik egyébiránt, hogy e ragozás szabályainak rideg föntartása a lehetetlenségek közé tartozik. Azután vannak e szabályoknak többé-kevesebbé homályos pontjai is, a melyeket földerítetlenül nem hagyhatunk.

A vizsgálódásnál szükséges tájékoztatót a következőkben foglalom össze :

I. A tiszta reflexiv jelentésű, és így tárgyesettel nem viszonyuló *ik*-es igéknek következetesen való *ik*-es ragozása bátran megállhat az eltérést nem engedő szabályok sorában. Ilyen igék például: *ázik, fázik, alszik, fekszik, haragszik* st. Továbbá a *koz, köz, kéz* és — kevés eset kivételével — a *kod, küd, kéd* képzőkkel szereplők ; pl. *barátkozik, tanácskozik, ütközik, szövetkezik, ellenkezik* stb. — *marakodik, veszeké-*

dik, munkálkodik, emelkedik stb. — az *od, öd, öd, öd, öd óz, öz, dz* képzőkkel állók; pl. *csavarodik, hűvösödik, elemedik; aggódik, fúródik, verődik, vesződik, irtózik, vetkőzik, mohószik, pelyhedzik, fiadzik, nyújtódzik, kérődzik, gyűrődzik* stb. — Ezeket így ragozzuk: *ázom, alszom, fekvém, szövetkezném, ő munkálkodék, ő aggódnék, veszüdöm, irtózhatik* stb.

E képzőket azért emeltem ki különösen, mert ezek szoktak leginkább *ik*-kel bővülni; ezek alkotják nagy tömegét az *ik*-es igéknek. De találkoznak *ik*-telenek is az ilyen alakú bennhatók közt; pl. a *kod* stb. — képzőjü *marakodik, verekedik* stb. mellett vannak ilyenek is: *kapkod, köpköd, csapkod, röpköd*. Számuk csekély.

II. Némely *ik*-es ige tárgyesettel viszonyúlva is megtartja *ik*-es alakját; más ilyen *ik*-esek ellenben, jelentésük megváltoztával, az *ik*-telenek sorába lépnek át; pl. *húst eszik* (*carnem comedit*), és: *embert esz meg* (*hominem consummit, devorat*); *bort iszik*, és: *leisz az három embert is* (*potando vincit*); és így tovább: *Whistet játszik* (*ludit*), és: *jogokat játszik el* (*perdit*) stb.

Ez igék tehát, ellentétben az állandó *ik*-esekkel, a változó *ik*-esek közé tartoznak (Szvorényi nyelvt. 218. §. 2. — *Ihász. Jegyzet.* 83—88 l.) — Vannak köztük mindkét formájukban bennható, de azért mégis erősen különböző jelentésű igék; pl. középigék: *büzlík, nyúlík, hajlík* (*flectitur*), *hibázík* (*hiányzik*), *levelezík* v. *leveledzik* (*folia emittit*). — Cselekvő-jelentésű bennhatók: *büzöl* (*foctorem excitat*), *nyúl* *vmihez* (*attrectat, apprehendit*), *hajol* (*inclinat, proclinat, vergit*), *hibáz* (*errat*), *levelez* (*correspondet*). Az alakváltozással itt is, mint látjuk, mindig együttjár a jelentésváltozás. Az ettől eltérő esetek száma parányinak mondható.

Ismétlem ezúttal, a mit értekezésem I. részében mondtam: Nem helyes az az elmélet, mely hol az alany különböző voltára, hol az igében rejlő cselekvőség vagy szenvedőség kisebb-nagyobb mértékére, majd ismét külső vagy belső okok hatására alapítja az alakváltoztatást, semmi tekintettel az igének jelentésváltozására, mely az egyedül biztos támasztópont. Nem mondhatjuk e szerint: *megjelen a tanú,*

ellenben: *megjelenik a könyv, a hírlap. Örömében karjaidba omol, de már: fájdalomban a földre omlik.* » *Úsz az ember és állat, midőn önszántából, vagy önerejénél fogva — — halad; ellenben: úszik minden lélektelen test, melyet a folyadék magával visz stb.*«

Kétséget sem szenved, hogy a középigéknél az *ik*-es-ségnek alapvonását a szabad akaratnak kisebb-nagyobb megszorítása képezi, és hogy ezzel együttjár némi szenvedőség. De ennek a szenvedőségnek nem kell épen »fájdalmasnak« lennie; ez a passivitás nem áll utjában a cselekvő jelentésnek; és ez fejti meg azt a sajtószerű ténnyt, hogy a határozottan szenvedő, mégpedig pszichikai szenvedést kifejező *aggódik, bánkódik, vesződik, szomorodik, megdühödik* stb. mellett ott találjuk e határozottan cselekvő értelmű igéket: *munkálkodik, elmélkedik, imádkozik, tréfálkodik, bolondozik, vizsgálódik, gúnyolódik, csúfolódik* stb. A külső oknak itt csak közvetett hatása lehet az alanyra; közvetetlen ható ok itt mindig csak belső ok lehet, t. i. vagy az ösztönszerűség, vagy, a hol a szabad akarat ki van zárva, az alanyban működő physical ok, u. m. »*vis inertiae*« stb. Az utóbbi esetre szóló példák: *Ugrik a földhöz vágott labda. A rázós kocsiban ide-oda verődik a fazék* (de szintúgy az *ember* is). Járásközben *eloldik* v. *elődzik* a *bocskor szíjja*.

Megjegyzem még, hogy ha például a most nagyban terjedő *ik*-telen *megjelen* formából indulunk ki, akkor *megjelen* nemcsak az *ember*, hanem *megjelen* az új *könyv* is. Ha pedig a most általánosan használt *ik* és *úszik* az elfogadott alak, akkor *úszik* nemcsak »a vízbe dobott tők,« hanem *úszik* az *ember* is, az *állat* is; akár *halva* (mint *lélektelen test*), akár *élve*, akár *önszántából*, akár *teste kövérségénél fogva*. (I. Rész, 29. 30. ll.).

III. Némely újabb nyelvtanunkban a változó *ik*-esek közt szerepelnek, — de mind a két alakban ugyanazon jelentéssel, — a következő igék is: *bomol bomlik, foszol foszlik, oszol oszlik, omol omlik, ömöl ömlik, romol romlik*. (Szvorényi 217. §. 1. *Ihász*. 114—116. l.) Amannál nincs *oszol oszlik*; emennél nincs *foszol foszlik*. — Szv. szerint változó *ik*-esek még a következők: *haldokol haldoklik, fuldokol fuldoklik, esdekel esdeklík, sikamol sikamlík, tündököl tündöklík, háramol, háramlík*.

Hogy az *ik* már jó-régen odaragadt a még sokkal régebben *ik*-telen *bomol*-, *omol*-, *romol*-féle igékhez, kitetszik már Pereszlényi nyelvtanából is. (1682.) De ragozni így ragozza P. ez igéket: *bomlok*, *romlok* stb. (472. l.); mondja is: »nam *romlik*, *omlik* et similia impersonalia sunt, non tertiae personae verborum *omlok*, *romlok*, quae sunt *omol*, *romol* (499. 506. ll.) — Tanúskodik e mellett Páriz-Pápai szótára is (1750. 1767. 1801). E műben, mely pedig gondosan ápolja az *ik*-es ragozást (ott még *lépem*, *lépik* formák állnak), csak *bomlok*-, *omlok*-, *romlok*-féle első személylyel találkozunk. Van ott *fénlek*, *villámlók* is; ellenben: *csillámlom*, *esdeklem*, *sikamlom*, *tündöklöm*. — Kresznericsből (1827. 1831.) nem tűnik ki a ragozás módja; mert ő a harmadik személyeket teszi ki csak. Ott csak *bomlik*, *ömlik* igék állnak *ik*-esen; a többi: *omol*, *oszol*, *romol* (de: *haldoklik*, *fuldoklik*, *háramlik* stb. csak *ik*-esen.) — Mártonban (1811.) *bomlani*, *oszlani*, *oszolni*, *romlani*, *romlik*, *elromol*.

Ez adatok feltüntetik ugyan a szóban forgó jelenidőbeli harmadik személynek *bomol*, *bomlik* stb. már régebben dívott kétféleségét; de a Pereszlényi- és Páriz-Pápai-félék kétségtelenné teszik másfelől akkori *ik*-telen ragozását ez igéknek; és ez figyelemreméltó jelenség, mely a ma fönnálló, de e különleges kérdés részleteit ki nem fejtő szabály ridegségével nem igen fér össze.

Ez a kétféle ragozás a *töröl-ni* és *törl-eni*, *közl-ni* és *közl-eni* stb. hasonlatára fejlődött; ámde: »Duo dum faciunt idem, non est idem;« *én törlék*, *ő törle*; *én törlőnék* v. *törlenék*, *ő törölne* v. *törlene*; *én közlőnék*, *ő közlene* stb. Ezek megkülönböztetik a személyeket; amazok nem. A magyar igeragozásban, — az *ik*-eseket ide nem értve, — a különböző személyek alakazonosságának netovábbja tudvalevőleg ez: *én tevék*, *tennék vmít*; *ők tevék*, *tennék ezt* vagy *azt*. De itt, mint látjuk, különböző a szám is, a tárgyesetre vonatkozásnak a módja is, mig amott azonos a szám (az egyes szám); tárgyeset nem létben pedig hiányzik a jelentés különböztetésének ez utóbbi módja. Az ilyen kétféle ragozású *ik*-eseknél tehát egyazon időnek, illetőleg módnak egyazon számában gyakran azonos alakú az első személy a harmadikkal; és ez nem szolgál javára

a személyek alaki megkülönböztetésében oly igen kényes magyar nyelvnek.

Látjuk e szerint, hogy az *ik*, hamindjárt századokkal ezelőtt csatlakozott is ez eredetileg *ik*-telen igékhez, még sem birta őket egyúttal az *ik*-es ragozás szabályai alá is hajtani. Jelenleg szokottabb alak a *bomlik*, *omlik*, *romlik*, a *bomol* stb. harmadik személynél; még sem merném állítani, hogy ez igék *ik*-es ragozása akár ma is általánosan használatos. Ezeket: *omlom*, *bomlom*, *romlám*, *ömlém* stb. kerüli minden ember. Szerintem tehát ez igék *ik*-es ragozásának nincs elfogadható alapja; és én azt hiszem, hogy Petőfi, midőn így zeng egyik dalában: »Hogy a Tisza belém *omlana*« — nem vét se a nyelvtörvény, se a gyakorlat ellen; mert a törvény e részben még hiányos; kétségtelen gyakorlatot pedig eme különös esetre nézve bajos volna kimutatni.

»*Ik*-es igék *ik*-telenül ragozva! Hogy fér ez össze a szabályal?« kérdik talán. Erre azt jegyzem meg, hogy ez igék szabály szerint *ik*-telenek is; és így még a szabály ellen sem vét az, a ki őket mindvégig *ik*-telenül ragozza. Azután nem az-e a helyes szabály, a melyet a gyakorlatból származtatunk le? Ez igék multja *ik*-telen ragozásuk mellett tanúskodik; *ik*-es ragozásuk pedig, mint mondtam, még a mai használatot tekintve is, kétségesnek tűnik fel. Az *ik* magában véve még nem teremti meg a középigét; erre az idetartozó összes személyragok közreműködése szükséges; és az *ik* akkor is csak jeladója a közép igeragozásnak; jeladója azért, mert az igeragoktól szolgáló harmadik személy ragja.

Az e III. pont elején elsorolt *esdekel*, *esdeklik*, *sikamol*, *sikamlik* stb. igék ragozásának kérdése hangtani tekintetben azon-természetű a *romol*, *romlik* igékével: *haldokol-ni*, *haldokl-ani*, *háram-ol*, *háraml-ik*; mert *háraml*, *fuldokl* személyrag nélkül csaknem kiejthetetlen. De minthogy az utóbbi igecsoportozatra vonatkozó adatok korántsem egybevágók, nem bocsátkoztam ez igék ragozása részletes tárgyalásába. A följebb idéztem adatok *ik*-es ragozásukra mutatnak inkább. Ez hadd legyen külön és behatóbb vizsgálódások tárgya.

Hogy mily bajos a hangugrató *ik*-cek kétféle ragozása, kitetszik Szvorényi szabályából is, mely szerint az ilyen igék

»ott, hol hangzójukat megtartják, az iketlen igék határozatlan ragozási módját követik.« E szerint: *omoljak, omolj, omoljon* stb. — ; a ható igék pedig mindvégig *ik*-telenül ragozva: *romolhatok, romolhatsz, romolhat; esdekelhetek* stb.; ellenben: *omlom, omlol* v. *omolsz, omlík* v. *omol*; *omlám* stb., *omlandom* stb., *omolnék* v. *omlanám* stb. (175. l.). Jobb-e ez annál, a mit én az *omlik*-félékre nézve különben is nyelvtények alapján constatálok, hogy tudnillik: ez igéknek egyáltalában csak *ik*-telen alakja esik ragozás alá. Ezen nem azt értem, hogy általában mellőzendők a hangugratás esetei, hanem értem különösen az *ik*-es ragozásnak ismeretes eseteit, a melyeket ez igéknél amúgy is mellőzött a gyakorlat, nem tévén ilyen különböztetések: *én omlám, ő omlék*; *ik*-telen ragozással pedig: *én omlék* v. *omolék*; — meg ismét: *én omolnék*; *ik*-esen azonban *én omlanám, ő omlanék*, és e mellett mégis: *én omolhatnék, ő omolhatna*, stb. Ugyan ki tanulja ezt meg?!

IV. Vannak meg nem határozható számmal olyan igék is, a melyekhez nem a hangugratás törvényénél fogva, nem is egykét századdal ezelőtt, hanem ujabban tapadt oda az *ik*. Ennek következménye szintén kétféle ragozás; mert az eddig használt forma nem engedi azonnal át a tért; másfelől pedig az *ik*, a fennálló szabály paizsa alatt, mintegy ráparancsol az emberre, hogy ne vétsen az *ik*-es forma ellen. Már az ilyen kétféle ígető és kétféle ragozás nem megállapodott nyelvszokás, hanem merő tétova s ingadozás. Ez előtt nem kell fejet hajtanunk. Nincs köszönet az olyan formabőségben, mint pl. *hazudok* v. *hazudom*, és így az *ik*-telen (*hazud*) alak révén: *haszuds, én hazudék, hazudnék*; az *ik*-esen pedig: *hazudol, ő hazudék, hazudnék, én hazudám* stb.

Tudvalevő dolog az, hogy a tájnyelvek odacsatolják az *ik*-et nem egy ígetőhöz, pl. *fűlik, hullik* (a gyümölcs a fáról), *gyűlik* (a seb, a vásár); és így tovább: *csattanik, koppanik, villanik, hazudik* stb. Az ilyenek átszivárognak az irodalmi nyelvbe; és a mint egyszer ide bejutottak, »latus per se« az *ik*-es ragozás. Történik ennek ellenkezője is, vagyis az *ik* lemállik egyik-másik igéről; ezt meg követi kisebb-nagyobb gyorsasággal, *ik*-telen ragozásuk. Az előbbi eset példái: *folyik, vágyik, hazudik* stb. — ; a z-képzősök sorából: *időzik, borozik*,

kávézik, theázik, reggelizik, éjszakázik, habozik (elhatározásban) stb. ezek helyett: *foly, vágy, időz, boroz, theáz, reggeliz, éjszakáz, haboz*, stb. — A Nsz.-ban *vágy* is, *vágyik* is található; az utóbbi »a kedélynek szenvedő állapotára« vonatkozással. De ha ez alapos ok az *ik*-esség mellett, akkor ugyan mivel igazolható az *ik*-telen *vágy*? A fájdalmas és fájdalomtalan vágyás alakj megkülönböztetésének nincs alapja. Ennél már többet nyom a Nsz.-nak a gyakorlatra hivatkozása; de minthogy a *vágyik* használata úgysem általános, kár lenne ennek a kedvéért háttérbe szorítani a minden tekintetben szabatos *vágy* igét.

Van a Nsz.-ban és Ballagi Teljes Szótárában *haboz* (*be-, föl-, lehaboz vmit*) mellett *habozik* is (*tétováz*). *Ik*-es alakját, nézetem szerint, nem igazolja az átvitt jelentés.

Igy ragasztják sokan az *ad-oz, ed-ez* összetett képzőkhöz is az *ik*-et; pl. *áradozik, fejlendezik, hajladozik, ingadozik* stb. nem helyesen pedig; mert ez igék ragozása ez: *áradoz, fejldez, hajladoz, ingadoz* stb. Az eredetileg *ik*-esek némelyike megtartja ugyan *ik*-ességét átalakulása esetében is, pl. *esik, esdik, esdeklík, esedezik; játszik: játszodik, játszadozik* v. *ját-szodozik*; de viszont számos, különösen az *adoz edez*-féle, ha *ik*-es volt is, *ik*-telenné válik átalakultával: *hajlík: hajladoz, fejlík, fejledez, ömlík, ömledez*, stb. Szintúgy nem lesznek *ik*-esekké az alap-formájukban *ik*-telen ilyenmü igék: *árad-oz, mered-ez, akad-oz, eped-ez; hül-ed-ez, zeng-ed-ez, leng-ed-ez, ing-ad-oz* stb. Az újabban Kresznerics szerint is már *ik*-es *fáradozik* aligha egyedül nem áll e részben; a székelyeknél *fáradoz*; a Nsz.-ban is *ik*-telen. De nem szenved kétséget, hogy ma nagyban divik *ik*-es alakja.

Legtöbb esetben igazolatlan az *ik*-nek az *ász ész* képzőhöz csatolása is. Van, pl. *enyészik, tenyészik*, (volt régebben *merészik* is); de nincs *fürkészik, hadarászik, vakarászik, legelészik, heverészik* (Kresznerics-ben *hevereszik*). A foglalkozást kifejező *ász*-os, *ész*-es igék is *ik*-telenül szerepelnek mind régibb, mind újabb szótárainkban: *vadász, halász, fűrjész, agarász, egerész, madarász* stb.

Nem ok nélkül szólalok fel az *ik*-es formának újabban végbemenő elharapódzása ellen. Leginkább ez szüli a zavart.

Ime, — hogy csak egypár ilyen ígéről szóljak, — hallani-e az élőbeszédben, és ha ebben talán hallani is néha, olvasni-e irodalmunk újabb termékeiben mást mint ezeket: *álmodik*, *álmodom* stb. *utazik*, *utazom* stb. *hazudik*, *hazudom*, *hazudol* stb. továbbá: *úszik*, *csúszik*, *mászik*; következőképen: *úszom*, *csúszom*, *mászom* stb.? Pedig ha betekintünk Páriz-Pápai és Kresznerics szótáraiba, azt látjuk, hogy ott csak *álmod*, *utaz*, *hazud*, *úsz*, *csúsz*, *mász* *ik*-telen igék állanak.

Csoda-e ekkor, ha sokan a még nem rég kizárólag *ik*-telen formának utóhatása alatt ezzel élnek: *álmodok*, *utaz*, *hazudsz*, *úszok*, *én csúsznék*, *ő mászna*, stb.? Újabb szótárainkban ott találjuk ugyan a *csúsz*, *mász*, *utaz*, *hazud* és több efféle *ik*-telen alakot; de az egy *hazudik* kivételével, mely a *hazud* mellett valósággal csak tájszónak van bemutatva, a többinek *ik*-es alakja is ott szerepel az *ik*-telennel egyenjogú tényező gyanánt, és a már többször említettem, »különböztetéssel«; pl. *csúsz* a *kigyó*, a *gilisza*; de már: »a síkos padlón *csúszik* az ember lába.« (Nsz.) »*Nagybátyánk* ma *utaz* el (márhogy nem kénytelen-kelletlen); de már: »Holnap *utazik* el a *fogoly*. Ma *utazik* el először a *gőzhajó*.« (Ballagi Telj. Szt. — A *gőzhajó* se nem *utaz*, se nem *utazik*, hanem *indul*). E két formával így megbirkózni vajmi nehéz feladat.

A kettő közül melyik hát a helyes alak? A századokon át egész tegnapig dívott formának, véleményem szerint, csak több a jogosultsága, mint annak, a mely ma, — hogy úgy mondjam, — egy szemhunyorítás alatt termett. Nyelvésztünk, a midőn visszaállította a *foly*, *időz*, *boroz* és több ilyen igének *ik*-telenségét, ugyanez elvből indult ki. Még mielőtt belemélyedtem volna az *ik*-esek kérdésébe, azt hittem, hogy ezek: *álmodik*, *úszik*, *csúszik* stb. régi *ik*-esek. Kerestem okát annak, hogy míg egyfelől ezek: *húst eszem*, *vizet iszom*, *whistet játszom* — legkevesebbé sem bántják nyelvérzékemet, mindannyiszor kellemetlenül hat rám a következők hallása, vagy olvasása: *rosszat álmodom*, *megálmodom valamit*; *hegyet mászom*. — Most már tudom az okát: Amazok mindig és majdnem minden ember szájából *ik*-esen ragozva hatottak fülembé; míg emezeket bizonyosan csak így hallottam mindannyiszor: *megálmodok valamit*; *hegyet mászok* stb. Termé-

szetesen; hisz ezek csak újabban csaptak fel *ik*-eseknek, és így nem volt még elég idejük arra, hogy kivetkőzzenek *ik*-telen természetükből.

Én tehát nem ejtem el az *álmod*, *hazud*, *utaz*, *asz*, *úsz*, *csúsz*, *mász* formákat. Kelnek ők ma is, ha nem is oly sűrűen, mint *ik*-es versenytársaik. »Józauság hidegen *csúsz* rajta.« (Arany. Buda halála). — Meglehet, hogy az *ik* nem kopik le már ez igékről. Ha hogy ez állandó használatná talál kövesedni, meghajlok előtte. De most, az ingadozás pályaszakában, nézetem szerint, úgy jár el helyesen a nyelvész, ha nem szentesíti az ilyen pseudo *ik*-eseket. Ihász Gábor az *ik*-esek átnézete utáni jegyzetben meg is emlékszik a következő *ik*-telenekről: *álmod*, *álmodoz*, *asz*, *csúsz*, *foly*, *hazud*, *időz*, *mász*, *úsz*, mint a melyeket »néhány *ik*-esekül használnak; de ezek »— mondja — « a régieknél mindig *ik*-telenek.« (Nyelvtan. 1864. 1877.) — Nyelvészetünk a szóban forgó elvnek fentartásával már eddig is több ilyen igét térített vissza az *ik*-telenség útjára — pl. *foly*, *időz*, *haboz* és több *adoz edez*- és *ász ész*-félét is — annyiban, hogy a gondosabb írók már nem élnek *ik*-es formájukkal. Ez elvnek érvényben tartása elejét fogja venni annak, hogy az igékhez máról holnapra odaragadó *ik* személyrag a múltjukkal, természetükkel össze nem férő új ragozás terére sodorja őket.

Az e IV. pontban tárgyalt ingadozó ragozás másik nemének, vagyis a kétségtelen *ik*-esek majd *ik*-es, majd *ik*-telen használatának megvilágosítása kevés szót igényel. A kötött formában uralog ez leginkább, és még a legjelesb költők műveit sem hagyja érintetlenül. Ilyen ingadozó alakok pl. *enyészik enyész*, *tenyészik tenyész*, *jelenik jelen*, *szűnik szűn*, *tűnik tűn*; *történik*, *válik*. (Az utóbbi kettő már csak a további ragozásban ingadoz: *történne*, *váljon* stb.) — Csak a Riedl dolgozatában elsorolt igékből (31. l.) mutatok be néhányat, a melyek *ik*-ességéhez legkisebb kétség sem fér. Ezek: *vergődik*, *hanyatlik*, *kérkedik*, *dolgozik*, *enyészik*; ragozásuk az illető költeményekben ez: »Ott *vergőde* Lajos, rettentő sorsu királyunk.« (Mohács. Kisfaludy Károly). »Egységünk történ, törve *hanyatla* erőnk« (ugyanott). »Félhold *kérkede* szét városi tornyairól« (u. o.) — »*Dolgoznék*, ha *dolgoznék*

((én) Petőfy). — »Míg az ember szélyel nézve, szemök elől *elenyészne*« (Buda halála. 72. l. Arany. El gondos író valószínűleg jogosultnak tartja ez igének *ik*-telen alakját is; különben nem ragozná *ik*-telenül. A rendelkezésemre álló adatok csak *ik*-es alakját tüntetik fel szabályosnak).

Riedl-nek ez idézeteit legjobb akaratral sem czáfolhatom meg; és, hacsak azt nem tesszük fel, — a mit az *ik*-es ragozás ellenei valamennyi *ik*-es ígéről állítanak, — hogy az itt elősoroltak *ik*-essége csak a jelentő mód jelenidejének egyes számú harmadik személyében él jogosan, kénytelenek vagyunk elismerni, hogy a ragozásnak itt idézett módja nem szabályos. Tartsuk meg tehát a szabályt ott is, a hol ez kisebb-nagyobb alkalmatlansággal jár.

V. A Riedl-fejtegette *dissimilatio* törvényének érvényre jutása kétségtelen tény. Vannak olyan esetek, a melyekben az egyenlő, vagy egymáshoz igen hasonló hangok egyike elváltozik; a mint ezt Riedl helyesen taglalja, s példákkal világosítja meg értekezése bevezető részében. A hangváltozás célja legtöbb esetben nem a jóhangzás, hanem a beszédsszervek működésének a megkönnyítése; indító oka a kényelem. Figyelemreméltók azok is, a miket e részben Barna Ferdinánd mond értekezésében (22. 23. ll.). A szóban forgó hangtani törvény hatása kiterjed különösen az *ik*-es és *ik*-telen igéknek vitás második személyére. Nem hallani ma a nép ajkán se *múlol*, *nyúlol*, *válol*, *bomlol*, *romlol*, *botlol*, *döglöl*, *fénylöl* stb., se *lesesz*, *teszesz*, *hiszesz*, *viszesz*, *veszesz*, — *lesesz*, *olvasasz*, *kereszsz*, — *nézesz*, *rázasz*, *hozasz*, *húzasz*, *főzesz*-féle ragozást.

Nem él e formákkal a népnek az a része sem, mely az *ik*-es ragozást a többi esetben szabatosan megkülönbözteti az *ik*-telentől; ez pedig nagyon is számba veendő jelenség. Az ilyen igéknek már húzamosabb időtől fogva általánosan divó második személye ez: (*ik*-esek) *nyúlsz*, *válsz*, *bomlasz*, v. *bomolsz*, *romlasz* v. *romolsz*, *botlasz*, *döglesz*, *fénylesz*; — (*ik*-telenek) *leszel*, *teszel*, *hiszel* stb. (*lészsz*, *tészs*, *vészs* is), — továbbá: *olvasol*, *keresel*, *lesel* stb. — végre *nézel*, *rázol*, *hozol*, *húzol*, *fűzöl* stb. — Kérdem: hibásak-e, a magyar nyelv törvényeibe ütközők-e ezek a formák?

A Berzsenyi ódájában előforduló *romlasz* (magyar nép stb.) alakot helyesnek tartom nem azért, hogy Berzsenyi élt vele, hanem azért, mert csakis így ragozza az egész magyar világ. A népdalban: »Nézz rózsám a szemembe; Mit *olvasol* belőle?» az *olvasol* szintilyen általánosan használt forma. Mindkettő a hangváltozás törvényeinek a paizsa alatt jött létre. Ez okok előtt nem húnyhat szemet a nyelvész. A mi különösen az *l* képzőjű *ik*-esek második személyének a szabálytól eltérését illeti, újra hivatkozom Pereszlényi Pál ragozó schémájára: *múlom, múlász, múlik*; *válom, válsz, válik*; *botlom, botlasz, botlik*; *fénylem, fénylesz, fénylik*. (Corp. Gram. 500. l.) — Nem hiszem, hogy e nyelvtanító maga teremtette volna e hangváltozást. Valóbbszínű az, hogy e jelenséget, mint a gyakorlatban megészlelt nyelvtényt iktatta munkájába. Egyébiránt *bomlól, romlól, botlól*-félék jelenleg már az irodalomban sem fordulnak elő; *válol, múlol, züllöl, megjelenel* is nagyritkán akadnak; és így az *l*-képzős *ik*-esek szóban forgó második személyének a ragozása ma már az irodalom nyelvében is alig tér el a közhasználattól. Ezzel meg volna oldva a dissimilatió kérdésének az *ik*-es igéket érintő része.

Nem ily egyszerű az *s*, *sz*, *z* képzőjű *ik*-telenek második személyének a kérdése. Az irodalom ezeknél ma is föntartja az *sz*-t: *leszsz* v. *lészsz*, *teszsz* v. *tészsz*, *veszsz*, *hiszsz*, *viszsz*, *olvassz* v. *olvasasz*, *keressz* v. *keresesz*; *hozasz*, *nézesz*, *irgalmazasz*, *kegyelmezzsz* stb. Föntartja az *sz*-t; és az *a* *e* segédhangok használatát olyan igékre terjeszti ki, a melyeknél a régi irodalom nem élt velök. Egy-két *leszsz*, *lészsz*, *hiszsz* stb. a melylyel ott találkozunk, nem határoz. Ott jobbadán *lész* v. *lész*, *téssz* v. *tész*, *véssz*, *vissz*, *halássz*; *ássz*, *olvassz*, *keressz*; *hozzsz*, *kegyelmezzsz* összevont alakok szerepelnek.

Igy van ez régi nyelvészeink munkáiban is Erdősitől le Tsétsi-ig. (Corpus Grammaticorum). Hasztalan keresnél ott *ásasz*, *vésesz*, *olvasasz*, *keresesz*, *hozasz*, *főzesz*, formákat. E nyelvészek egyike-másika meg is magyarázza az *sz*-nek az ige-tőhöz segédhang nélkül való odaragadását: *ássz*, *véssz*, *vadászsz*, *halászszz*, *hozzsz*, *főzzsz* stb. (Geleji Katona Istv. 296. 297. 301. ll.). — Van itt nyoma az *a* *e* használatának is. Molnár Albert ragozó-schémájában *lész* mellett *leszsz* is van.

Pereszlényi Pálnál is: *lész* v. *lészesz*, *hiszsz* v. *hiszesz*. De másnemű *sz-es* igékről világosan mondja Pereszlényi: »Ex-cipe ea, quorum thema terminatur in has duas consonantes *sz*, quae non assumunt mediam vocalem, ut: *Halás-zok*, *halászsz*, *halász*, *piscor*.« (463. l.) A *z* képzőjű igék közül csak a hangugratókat jelzi olyanokul, a melyek fölveszik az *a* *e* segédhangokat; pl. *érzesz*, *szerzesz*, *arányzasz* (463. l.) A többiekről hallgat P.; de megemlékezik róluk G. Katona István: »A *zok*-ban, vagy *zek*-ben határozódó *verbum*-oknak második *persona*jokhoz *sz-t* kell tenni stb.« »Mint: *irgalmazok*, *irgalmazsz* stb.« (301. l.)

Látni ezekből, hogy a 17-ik század végéig lenyúló irodalomban a másodszemélyi *sz* többnyire *a* *e* segédhangok nélkül járult az *s*, *sz*, *z* végű igetökhöz, és hogy ezek: *ásasz*, *vésesz*, *olvasasz*, *lökdösész*; *hiszesz*, *viszesz*, *veszesz*, *fürkészesz*; *hozasz*, *felezesz*, *kendezesz* stb. csak később támadtak irodalmunkban. Igaza van Szarvas Gábornak, midőn azt mondja, hogy az ilyeneket csak »az etymologizáló írásmód alkotta meg.« (Nyelvőr III. kötet 21. l.) Nincs tehát elfogadható alapjuk; mert ellenök bizonyít a régi irodalom; jelenleg pedig a népnyelv, mely — a nyújtott hangzóval itt-ott használt *lészsz*, *tészzsz*, *vészzsz* kivételével — mellőzi az *sz-t*, és *l* raggal él ez esetben: *ásol*, *lökdösöl*: *veszel*, *fürkészszel* v. *fürkészszöl*; *hozol*, *kendezel*, stb. Szükség-e bizonyítanom, hogy a régi *ás-sz*, *vés-sz*, *futos-sz*, *vis-sz*, *hisz-sz*, *hozzsz*, *nézzsz* stb. alakok emésztetlenek?

Mit tegyen a nyelvtan szemben e tünetényekkel? Törölje ki az élők sorából egyfelől, — hogy az *l* végű *ik*-esekre térjek vissza — a *bomlól*, *döglöl*, *múlol* stb., másfelől a *leszesz*, *olvasasz*, *irgalmazasz* stb. alakokat? Az, hogy elejtendő-e az irodalomban eddig törvényesen fönnálló formák valamelyike, még akkor is komoly megfontolást igényel, ha az ilyen alak a nép ajkán nem él, és más tekintetben is kifogás alá esik. (*Olvasasz*, *keresesz*, — a többiről nem is szólva, — Szarvas G. szerint, csakugyan a fűrészelés hangját hallatják az emberrel). Javaslatom nem is az, hogy az itt megróvtam formákat szüntessük meg minden vita mellőzésével. Erről most nincs szó. De másrésről tétova nélkül nyilvánítom abbéli

meggyőződésemet, hogy az *ik*-esek sorában: *műlsz, nyűlsz, romlasz, botlasz* stb. és az *ik*-telenek sorában: *ásol, véssel; hiszel, viszel; hozol, nézel*, stb. nem hibás alakok. Mellettök szól egy, a nyelvészet terén még eddig kellően nem méltatott hangtörvény, mely a gyakorlatban, a nép nyelvében különben is már utat tört magának.

Arra a kérdésre tehát, havajjon érvényes-e a dissimilatio elve a fentforgó esetekben? határozottan azt felelem: érvényes. A Révai-leszármaztatta szabálynak ez esetekben csorbát szenved az uralma. Itt csak arról van szó, hogy a hanghasonlatlanítás paizsa alatt támadt ez alakokat a nyelvtan ne hirdesse ezentúlra is szabálysértő, rendbontó egyéneknek (*verba rustica, jargon*), hanem vegye be az irodalmi nyelv alkotmányának védő sánczai közé. A nyelv csak nyerhet e szerzeménynyel. Ismétlem egyébiránt, hogy az *l* végű *ik*-esek szóban forgó második személyénél az eddig egyedül szabályos *l* még az irodalomban is csak lézeng: *válol, ellet, illet*; a két-mássalhangzós tőknél pedig éppen nem él: *omlot, botlot, vedlet, düglöt, fénylet, haldoklot*. Ki beszél ma így, ki ír így?

Jegyzet. Szarvas Gábor ezeket mondja a Nyelvőr III. kötetének 22-ik lapján: »Riedlnek nem volt igaza, midőn az *sz*-et személyraguak állította; s nem volt igaza, midőn az *olvasol, keresel*-t dissimilatio hatásának tulajdonította, a mely *olvasasz, keresesz*-ből támadt volna: mert ezek erőszakolt, újabban csinált, de a valóságban nem létező második személyek.«

Az *sz* misége kérdését illetőleg ismétlem az I. részben mondottakat. Az, hogy az *sz* hajdan frequentativ képző vala, és csak később kezdett a mellőle lekopott *l* személyrag szerepében működni, nem lehet ok arra, hogy ma is képzőnek nevezzük, szemet hűnyva ama tény előtt, hogy ez *sz* első nyelvémlékeinkben máris úgy szerepel, mint a szóban forgó második személynek a ragja, és hogy az élőbeszédben is e személyrag tisztét végzi. Riedl tehát bátran mondhatta személyragnak. Csak nem nevezhette képzőnek ezekben: *adsz, dobsz, kapsz, látsz* stb.

A dissimilatio kérdésére áttérve megjegyzem, hogy a népies *olvasol, keresel* szerintem sem támadhatott a népnyelv-

ben nem divott *olvasasz-, keresesz-*ből; de az *l* azért mégis a dissimilatió szülöttje. Az élőbeszédnek a múltját nem tudjuk; bajos tehát meghatározni, miből támadt a ma használatos alak; de hogy mi okból, mi végre fejlődhetett ilyen vagy amolyan alakká, azt már sikeresebben kutathatjuk. A Nyelvőr III. kötetének 72. lapján így szól Szarvas Gábor különösen a népnyelvről: »nála az *l* vagy *sz* alkalmazásában egészen más tényezők működnek. Általában véve az *l*-et (*ol* *el*) csak az *s*, *sz*, *z* végű tökhöz függeszti, minden egyéb véghang után az *sz* áll; pl. *olvas-ol*, *visz-el*, *hoz-ol*; de *dob-sz*, *kap-sz*, *terem-sz*, *búj-sz* (*búvsz*), *forog-sz*, *lak-sz*, *buk-sz*, — —«

A népnyelvi adatok tanúsága szerint a népnek csak egyik része beszél úgy, a mint tisztelt barátom állítja; de ezt most ne vitassuk. Ha a népnyelv valósággal és egyáltalában csak az *s*, *sz*, *z* végű tökhöz csatolja az *l*-et, ennek nem lehet más, mint a hangtörvényekben rejlő oka; nem lehet más célja, mint az egyenlő vagy hasonló hangok találkozásának elkerülése, vagyis a dissimilatió, akár közvetlen ez a találkozás: *olvas-sz*, *hoz-sz*, *visz-sz*, akár közvetett: *ás-a-sz*, *néz-e-sz*, *visz-e-sz* stb.

VI. A második személy ragozásánál a parancsoló, illetőleg foglaló módban sem követjük a szabályt oly hiven, mint a hogy követték régebben, vagyis: az *ik*-esek és *ik*-telenek közti különbség a fenforgó esetben ma már az irodalom mezején is tűnedez. Az *ik*-esek *l* ragja el-elmarad még a gondos írók műveiben is: *válj*, *nyílj*, *aludj*, *feküdj*, *emlékezz*, *csudálkozz*, *alhass*, *tetszhess*, e. h. *váljál*, *nyíljal*, *aludjál*, *feküdjél* stb. Olyan *ik*-es ige, a melynek ez a második személye az élőbeszédben is mindig *l* raggal szerepel, mégcsak egy-kettő van: *egyél*, *igylál*, *essél*, *tessél*, *játszszál*.

Az *ik*-telen *adj*, *véggy*, *hozz*, *szerezz*, *várj*, *kérj*, *merj*, *fuss* stb. vonzó példája okozza ez eltérést; és ez immár általánossá vált áramlatot nem fékezi többé a régi szabály-emelte gát. Az ilyen gátról azt szoktuk mondani: »Hadd álljon még egy darabig; kisebb vizállásnál jó szolgálatot tesz.« — Az *ik*-telenek, viszont, fölveszik az *l*-t; de csak a népies használatban: *adjál*, *vegyél*, *vigyél*, *hozzál*, *fözzél*, *olvassál*, *keressél*. Nem csudáлом egyébiránt, ha az élőbeszéd némelykor be

nem éri a puszta *j*-vel, például e nehéz ejtésű szókban: *dobj*, *szabj*, *szejj*, *foggj*, *kapj*, *lopj*, *rakj*, *hívj*; és ha így ragozza: *dobjál*, *szabjál*, *szejjél*, *foggjál*, *kapjál*, *lopjál*, *rakjál*, *hívjál*. E szóknál igazán jól esik a beszédszerveknek a *j*-hez csatlakozó *ál él*. A nyomatosság oda függeszti az *ál él*-t a *j* hasonulásából támadt mássalhangzóhoz is; pl. *víz*et *hozzál*; *bele ne vesz-szél*. — E hangtani mozzanatok elég fontosak arra nézve, hogy a nyelvészet beható vizsgálat tárgyává tegye.

A szóban forgó két igenemet egymástól megkülönböztető e szabályon nagy csorbát ejtett nemcsak a népies, hanem mint mondtam, az irodalmi használat is. E szabály tehát csak annyiban áll fönn, a mennyiben bizonyos az, hogy az irodalomban az *ik*-esek csonka alakjai: *válj*, *nyílj*, *aludj* stb. mégis csak kivételek; az *ik*-telenek teljes alakjai pedig: *adjál*, *vegyél* stb. alig fordulnak elő beune. A kérdéses szabálytól e szerint csak a második személy tér el a jeleztem két módban, illetőleg időben; az első és a harmadik személy híven követik a szabályt.

Ezek azok, a miket a középigék ragozásáról, és az *ik*-esek és *ik*-telenek közti viszonyról elmondani szükségesnek tartottam.

Tévednek, a kik azt hiszik, hogy a szóban forgó kérdés az *ik*-es ragozásnak egyszerű eltörlésével megoldható. Lehetetlen dolgot kívánnak, midőn egy olyan nyelvtani alakra javasolják kimondatni a »pereat« szót, melyet, — azonkívül, hogy egészen a mai napig lenyúló hétszázéves irodalmi multja van, — a jelenkori irodalom általánosan és következetesen, a népnyelv pedig, hogy sokat ne mondjak, nagy mértékben ápol.

De másrésről kétségtelen az is, hogy ez a kérdés ott, a hol a Révai-védte szabályok diadalakor állott, végleg meg nem állapodhatik, vagyis: figyelembe kell vennünk a lényegében teljesen jogosult *ik*-es ragozásnak a szabálytól eltérő egyes mozzanatait, mint a melyek az élőbeszédben, a nyelv törvényeivel és szellemével egyezőleg, különben is már érvényre jutottak; ennek kapcsában pedig meg kell szüntet-

nünk az irodalmi multból leszármaztatott szabályok merevségét: a felnőttre ráerőltetett e gyermekruhát. A mit a gyakorlat megváltoztatott, azzal szemben hiába tartjuk fenn a régi szabályt. Fentartása először is sikertelen; mert nem változtatja vissza a már egyszer átalakult szót; továbbá káros is; mert zavarba ejti mindazokat, a kik a nyelvtani szabályokban világosságot keresvén, azt látják, hogy mást tanít a szabály, mást az élőnyelv.

A nyelvtan és a szótár nem válaszolhat minden egyes alak iránt fölmerülhető minden kérdésre. A mit tehát ezen a téren hibásnak, vagy hiányosnak tüntettem föl, azt ne vegyék zokon a tisztelt nyelvtan- és szótárírók. Közös feladatunk nem lehet más, mint tisztábahozatala a szóban forgó kérdésnek. E feladat megoldását én a magam részéről úgy vélem legjobban elősegíthetni, ha rámutatok mindarra, a mit hibának, vagy hiánynak tartok.

Ugyanazért újra visszatérek itt a változó *ik*-esek kérdésére azzal a kijelentéssel, hogy az *ik*-eseknek emez osztálya mind a nyelvtanban, mind a szótárban gondosabb, részletesb tárgyalást kíván. Az *ik*-telenek birodalmába átlépő efféle igéket a kérdést földerítő számos példákkal kell majd bemutatni.

A jelentésváltozásnak ilyenén megállapítása nyomán változó *ik*-esnek fog bizonyúlni nem egy ige, a mely eddigelé az egyszerű középigék között foglalt helyet; pl. *szokik vmihez*; de *megszok*, és így: *megszokok*, *megszoksz vmit*; — *ugrik ide-oda*; de *átugor vmit*; *átugrok*, *átugorsz* v. *átugrasz egy árkot*; — *villámlik (es blitzt)*; de *Jupiter fulminans*, vagy a *nehetezés hangján nyilatkozó szónok* cselekvőleg: *villámol* = *villámokat szór*, és így tovább.

A hol ellenben jelentés-változás fenn nem forog, ott az fog kitűnni, hogy számosabb igének alapos ok nélkül támadt kétféle ragozása még korántsem bevégezett tény, hanem merő ingadozás, a melyet az egyik igetőhöz újabban oda tapadt, a másiktól pedig elpártolt *ik*, a külön ragozásnak ez ismeretes czégérje idéz elő. E hullámvásznak elejét kell vennünk az illető ige valódi és helyes alkatának fürkészésével s megállapításával. — Megfoghatatlan az is, hogy az *ik*, kétségtelen személy

rag létére több nyelvtanban képzőül szerepel. E hibás elmélet csak hibás következtetésekre adhat alkalmat.

A régibb alakokat módosító hangtörvények olyan tényezők, a melyek előtt nem húnyhat szemet a nyelvtaniró; bajosan védheti tehát a már most úgysem élő *romlol, botlol, vedlel* stb. alakokat. Azt sem hiszem, hogy a szintűgy elenyészett *futos-sz, lökdös-sz, hisz-sz, visz-sz, irgalmaz-sz, kegyelmez-sz* féléknek a következő lényekben lássuk kifogástalan utódjaikat: *futosasz, lökdösesz, hiszesz, viszesz, irgalmazasz, kegyelmezesz*.

Ha vannak intransigensek az *ik*-es ragozás hívei közt, talán azt vetik majd szememre, hogy nagyon sok »engedményt« tettem az ellenfélnek. E szemrehányásnak nem lenne alapja. Engedményekről itt egyáltalában nem lehet szó. Az előbeszédben, a közhasználatban mutatkozó nyelvtényeket okvetetlen számba kellett vennem. Az ellenfélnek mindenesetre megvan az az érdeme, hogy szóba hozta a fenforgó kérdésnek kirívó visszásságait; csakhogy, ismétlem, túllőtt a czélon.

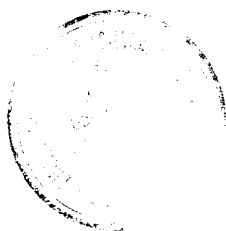
A másik kifogás, a melyet mind a két oldalról tehetnek dolgozatom ellen, kevés szóba foglalva, ilyenformán hangzik: »Ha a megállapított kivételeket mind levonjuk a rendszerinti esetek számából, alig lesz mit védeni a szabály pajsásával.« Ez sem állna, ha csakugyan mondanák. Még ha csekély volna is a rendszerinti esetek száma, fönn kellene tartani a szabályt. Az esetek kisebb-nagyobb mennyisége nem határoz; de nem is így áll az ügy. Az *ik*-esek sorából az *ik*-telenekébe átsapó igék nem tartoznak az *ik*-es ragozás szabályának a kivételei közé. A mint tiszta áthatókká válnak, semmi közük ama szabályhoz.

A középigék legnagyobb részét a rendesen tárgyesetre nem vonatkozó, és így tiszta benható jelentésű *ik*-esek képezik. Ezeket mindig *ik*-esen ragozzuk: *ázom, fázom, haragszom, ígykszem, munkálkodom, elmélkedem, bánkódok, vergődöm* stb. stb. — A dissimilatió törvényét követő *l* végű *illesz, vedlesz, csetlesz, botlasz* stb. száma elenyészik a semmi kivételt nem tevő *ik*-esek roppant seregével szemben. A középigék legnagyobb része tehát, ha egytől-egyik számba-

veszszük is a különböző eltéréseket, szabályszerű ragozás alá esik.

Tagadhatatlan, hogy ez alaknak helyes használata nehézségekkel jár. De kérdem: csak az *ik*-es ragozásnak vannak bökkenői? Nem támad-e napról napra több új meg új kétely; kifogás, igazítás olyan alakok szereplése terén, a melyekről nemrég azt hittük, hogy »rendben a szénájuk?»

Magyar nyelvünkéről méltán hirdetjük, hogy szókban s fordulatokban bővelkedő, és finom árnyalatokat visszatükröző szép nyelv. Igen, de ím e sajátságaival szükségképen együttjár rendkívül kényes volta. Uton-utfélen jelentkezik előttünk circulusainknak eme zavarója, és gondolkodóba ejt. E fontos tényezővel számolnunk kell.

May 1964
10344.52